

Academiejaar 2007-2008

**Een kritische benadering
van de geschriften van David Grossman.**

Wetenschappelijke Verhandeling

Verhandeling voorgelegd aan de
Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen
Vakgroep Derde Wereld
voor het verkrijgen van de graad
Master of Conflict and Development

Ann-Kathleen de Sagher
Stamnummer 20031976
Promotor: dr. Christopher Parker

Lawaai. Dat is het eerste woord dat bij me opkomt als ik aan de afgelopen tien jaar denk. Al dat lawaai. Geweerschoten en kreten, opruiende woorden en rouwklachten, explosies en demonstraties, veel clichés en speciale uitzendingen vanaf de locaties van terroristische aanslagen, geroep om wraak en het geronk van helikopters boven je hoofd, de loeiende sirenes en het zenuwslopende gerinkel van de telefoon na elke incident.

En in het middelpunt van die wervelwind, in het oog van de storm, heerst de stilte.

(Grossman, 2003, p. 7)

Met dank aan

dr. Christopher Parker
mijn lieve ouders, voor alle voorbije jaren
Thijs, voor die laatste zeven

Abstract

In deze verhandeling wordt nagegaan welke stem de Israëlische auteur David Grossman laat doorschemeren in zijn werk: is hij wel zo neutraal als vaak wordt beweerd of wordt hij net getekend door zijn achtergrond als Joodse Israëli? Het politieke belang van een auteur als Grossman mag niet onderschat worden. Literatuur en cultuur beïnvloeden politiek namelijk indirect door de impact ervan op de bevolking. Drie non-fictiewerken van Grossman die rechtstreeks over het conflict handelen worden daarom onderzocht: “Over de Grens: Zoeklicht op de Westelijke Jordanoever” (1987); “Vriend of Vijand: over Joden en Arabieren in Israël” (1992); en “Angst vreet de ziel op: Berichten uit een oorlog die niemand winnen kan” (2003); alsook een roman die het conflict als onderwerp neemt: “De Glimlach van het Lam” (1983). Deze werken worden geanalyseerd aan de hand van Critical Discourse Analysis en Frame Analysis. Ze worden getoetst aan de analyseframes van Gamson en Wolfsfeld. Deze zijn: strategic interests frame, feuding neighbors frame, dual liberation frame, Arab intransigence frame, Israeli expansionism frame, law and order frame en injustice and defiance frame. Aan de hand daarvan kan Grossmans werk voornamelijk geplaatst worden binnen het feuding neighbors frame enerzijds en het dual liberation frame anderzijds. Beide frames focussen op een streven naar neutraliteit. Toch zal worden opgemerkt dat David Grossman in zijn werk getekend wordt als een Joodse Israëli en dat hij ook schrijft vanuit dat standpunt.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
1. Inleiding	3
1.1. De man achter de schrijver	3
1.2. Politiek en cultuur?	5
1.3. Gedetermineerd	8
1.4. Op zoek naar Grossmans ware stem	10
1.4.1. Critical Discourse Analysis	10
1.4.2. Frame Analysis	11
2. Het onderzoek	15
2.1. De Glimlach van het Lam.....	15
2.1.1. Het verhaal.....	15
2.1.2. De analyse	17
2.1.3. Conclusie	22
2.2. Over gele wind en vretende angst.....	24
2.2.1. Strategic Interests Frame	25
2.2.2. Feuding Neighbors Frame	27
2.2.3. Dual Liberation Frame	33
2.2.4. Arab Intransigence Frame	38
2.2.5. Israeli Expansionism Frame	43
2.2.6. Law and Order Frame.....	49
2.2.7. Injustice and Defiance Frame	50
3. Bespreking en conclusie	51
4. Referenties	54

Voorwoord

Deze verhandeling is een eigen en persoonlijke interpretatie van het werk van David Grossman. Het is Grossman hoe ik het lees. Literatuur kun je namelijk op veel manieren beschouwen en het is dan ook goed mogelijk dat andere lezers van Grossman bepaalde boodschappen die ik las, niet terugvinden in zijn werk, en vice versa. Het is eigen aan literatuur om een eigen leven te gaan leiden, eens de auteur het los laat. In deze context citeer ik graag een anekdote van Grossman zelf (2007):

Dit gevoel bracht me [...] bij het werk van de schrijver Bruno Schulz.

Over zijn boek *De kaneelwinkels* hoorde ik voor het eerst van iemand die ik niet kende, totdat hij me op een dag belde nadat hij *De glimlach van het lam* had gelezen, en vriendelijk maar beslist zei dat ik natuurlijk zeer beïnvloed was door Bruno Schulz.

Zoals gezegd kende ik het werk van Schulz toen nog niet, en het verheugde me te horen dat ik door hem beïnvloed was, en ik kan hier tussen haakjes aan toevoegen dat de geleerde critici mij meer dan eens lieten weten door wie ik werkelijk beïnvloed was, en als ik dan, voor het eerst, de bron las, ontdekte ik dat ze inderdaad gelijk hadden. (p. 52)

Uiteraard is elke vorm van onderzoek in zekere mate subjectief. Over frame analysis, de theorie die ik in deze verhandeling hanteer, schrijft Van Gorp (2006): “De methode heeft als voornaamste bezwaar dat deze sterk door de onderzoekers is gekleurd, onder meer omdat zij bepalen welke frames in beschouwing worden genomen” (p. 253).

Ik heb het werk van Grossman in de Nederlandse vertalingen doorgenomen, en niet in het oorspronkelijk Hebreeuws, omdat ik dat niet voldoende beheers. Mijn interpretatie vertrekt dan ook vanuit een vol vertrouwen in de vertalers Shulamith Bamberger en Hilde Pach om, naar hun eigen aanvoelen, de teksten zo correct mogelijk weer te geven en te pogen bepaalde nuances, die Grossman in het werk stopte, niet te verliezen.

Op het ogenblik van schrijven werd in Israël Grossmans nieuwste boek gepubliceerd, dat in het Engels de titel “Until the end of the land” meekreeg. De roman behandelt het Israëliisch-Palestijns conflict en gaat over de moeder van een tankcommandant die de dood van haar zoon voorspelt bij een grote militaire operatie (Bauer & De Rijk, 2008). Het boek kon helaas niet meer opgenomen worden in deze analyse.

1. Inleiding

De Israëliische auteur David Grossman wordt wereldwijd gelauwerd omwille van zijn romans, alsook zijn vaak scherpe kritieken op de Israëliische regering. De neutrale stem van het Midden-Oosten, zo wordt hij vaak beschouwd. Een man met aandacht voor beide kanten van het conflict, een man die van bij het begin betrokken was bij de Vrede-Nu-beweging, een man die oproept tot rede én vrede. Maar is David Grossman wel zo neutraal als men beweert? Is neutraliteit überhaupt te bereiken in zijn situatie? Geboren in 1954 in Jeruzalem woont hij er nog steeds, het wespennest van brandende woede en kokende religies. Brandhaard van fanatisme, een eigenschap die ook Amos Oz, een al evenzeer gelauwerd Israëliisch auteur, aanklaagt in zijn essay “Hoe genees je een fanaticus?” (2007). Jeruzalem is een stad die al meerdere auteurs inspireerde tot noodkreten en lofzangen. Als je woont temidden van orthodoxe joden die waarschuwen voor de “gevaarlijke Arabische wijken”; Palestijnen die Israëli’s uitdagen in de souks; bomaanslagen; en controles bij elke supermarkt, elk restaurant en elk hotel je wil betreden, kun je dan nota bene nog neutraal zijn? Iedereen is onlosmakelijk verbonden met zijn of haar achtergrond, of die nu cultureel, religieus of zelfs etnisch is. Die achtergronden beïnvloeden noodzakelijkerwijs ieders opinie. Men kan zich laten stuwen door die achtergrond of men kan er zich juist tegen afzetten, maar elk van ons is in zekere mate gedetermineerd. Zo ook Grossman, want doorgedreven neutraliteit is onbereikbaar.

1.1. De man achter de schrijver

David Grossman werd geboren op 25 januari 1954 in Jeruzalem. Zijn moeder Michaela was geboren in de regio die toen nog Palestina heette, zijn vader Yitzhak was Pools en verliet zijn vaderland in 1936 (De Graef, 2007a; Grossman, 2007, p. 40). Reeds op jonge leeftijd toonde hij interesse in radio, een media-gebeuren waar hij later zijn beroep van zou maken. Na zes jaar dienst in de National Service, ving hij aan de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem de studies Filosofie en Theater aan, waarvoor hij in 1979 zijn Bachelor-diploma ontving. Zijn vrouw heet Michal en is psychologe van beroep. Met haar heeft hij drie kinderen: Yonatan, Ruthie en Uri¹ (Schaevers, 2007, p. 241). In de jaren '80 werkte hij als radio-presentator bij Kol Yisraël, maar hij werd in 1988 ontslagen omdat hij kritiek uitte op het Israëliisch beleid (De Graef, 2007a). Pacifist is hij niet, zegt Grossman. In een land als Israëel kun je je dat niet permitteren. Zijn zonen Yonathan en Uri waren net als hem gekant tegen de bezetting en steunden de linkerkzijde, maar “tegelijkertijd konden ze niet kiezen voor de pacifistische houding. Want ongelukkig

¹ Overleden in augustus 2006.

genoeg hangt ons een executie boven het hoofd. Tegenover Ahmadinejad in Iran zal het pacifisme ons niet helpen,” zegt Grossman (Schaevers, 2007, p. 249).

Naast journalist, is hij schrijver van onder andere “De Glimlach van het Lam” (1983) waarin hij het Israëliisch-Palestijns conflict verwerkte en “Zie: Liefde” (1986), een roman die zich afspeelt tegen de achtergrond van de shoah². Andere bekende titels zijn “De Uitvinder van Geheimen” (1992), “Het Zigzagkind” (1994) en “De Stem van Tamar” (2000). Grossmans werk is vertaald naar vijftientig talen en wordt wereldwijd gelezen. Voor zijn romans ontving hij reeds tal van prijzen. Hij heeft de Italiaanse Premio Grinzane en Premio Mondelo op zijn naam staan, alsook de Israëliische Sapir Prize en Prime Minister Prize for Hebrew Literature. Naast fictie schreef Grossman ook inzichtelijke werkstukken over het Israëliisch-Palestijns conflict. Naar aanleiding van de twintigste verjaardag van de Zesdaagse Oorlog van 1967 schreef hij een aantal artikels waarvoor hij door de Westelijke Jordanoever trok om er te praten met Palestijnen in de Bezette Gebieden. Zijn ervaringen en interviews werden later gebundeld in een boek dat in het Nederlands de titel “Over de Grens: Zoeklicht op de Westelijke Jordanoever” (1987)³ meekreeg. Een aantal jaren later deed Grossman een gelijkaardig onderzoek naar Arabieren binnen Israël, wat resulteerde in de publicatie van “Vriend of Vijand: over Joden en Arabieren in Israël” (1992)⁴. Recent verscheen “Angst vreet de ziel op: Berichten uit een oorlog die niemand winnen kan” (2003)⁵. Het is een verzameling artikels en dagboekfragmenten die Grossman neerschreef telkens er iets voorviel in Israël: het tekenen van de Oslo-akkoorden in 1993, het einde van de onderhandelingen in Camp David in 2000 of een bus die ontplofte in het zuiden van Jeruzalem anno 2002.

Professor Ortwin De Graef, de promotor die Grossman voordroeg voor het eredoctoraat dat die in 2007 aan de Katholieke Universiteit Leuven ontving, loofde Grossman in zijn laudatio van 2 februari dat jaar omwille van diens “diepe liefde voor Israël [die] geheel consistent [is] met zijn vernietigende en onsentimentele kritiek op Israëls behandeling van de Palestijnen” en de manier waarop hij “zowel Arabische als Israëliische stemmen [registreert]” (De Graef, 2007b). Grossman werd internationaal geprezen voor de publieke oproep die hij samen met zijn collega’s Amos Oz en Avraham Yehoshua in augustus 2006 deed om de oorlog in Libanon te stoppen “nu die de zelfverdediging voorbij ging” (De Graef, 2007a). In het prille begin had hij

² Shoah of Holocaust. De term “Holocaust” is afgeleid van het Griekse woord voor “brandoffer”, wat de gebeurtenis voorstelt als een legitiem offer aan een godheid. Ik volg Prof. dr. K.A.D. Smelik, professor Jodendom en Hebraïstiek aan de UGent, door de Hebreeuwse term “shoah” te gebruiken, wat “vernietiging” betekent.

³ Voortaan “Over de Grens” genoemd.

⁴ Voortaan “Vriend of Vijand” genoemd.

⁵ Voortaan “Angst vreet de ziel op” genoemd.

die oorlog nog gesteund. Twee dagen later, op 12 augustus, kwam zijn twintigjarige zoon Uri om in een tank in Hirbat Kasif, Libanon (Schaevers, 2007, p. 242).

1.2. Politiek en cultuur?

Grossman voorspelde in zijn boek “Over de Grens” desastreuze gevolgen van de Israëlische bezetting, voor beide kampen. Yitshak Shamir, toenmalig Eerste Minister van Israël, zei toen dat “Grossman maar beter zijn mond kon houden, hij was immers maar een schrijver van romans en verhalen, en politiek behoor je aan de professionelen van het spreekgestoelte over te laten” (Schlömer, 1993). Shamir noemde het boek een “journalistiek verzinsel”, ondanks het feit dat een half jaar later de eerste steen geworpen werd. Het was de start van een heuse Intifada.

Waarom hecht ik zo een belang aan een “schrijver van romans en verhalen”, zoals Shamir het uitdrukte, in een woelige context als die van het Israëliisch-Palestijns conflict? Omdat cultuur in het algemeen en literatuur in het bijzonder een stevig weerwerk kunnen bieden tegen politici en politiek beleid. En tegen het Israëliisch beleid mag wel wat weerwerk geboden worden. Dat ik mij afvraag hoe Grossman deze situatie benadert, komt voort uit mijn overtuiging dat politiek niet alleen literatuur beïnvloedt, maar de relatie ook omgekeerd loopt. Het is niet enkel een feit dat literatuur en politiek sterk ineengestrengeld zijn, het is bovendien ook de taak en verantwoordelijkheid van intellectuelen om een kritische houding aan te nemen ten opzichte van politiek. In zijn essay “The Responsibility of Intellectuals” schreef Chomsky (1967): “Intellectuals are in a position to expose the lies of governments, to analyze actions according to their causes and motives and often hidden intentions. [...] It is the responsibility of intellectuals to speak the truth and to expose lies.” En dit is exact wat David Grossman in zijn boeken poogt te doen: een kritische kijk aanbrenge ten aanzien van het hedendaags Israëliisch beleid, temidden van de vele zionistische stemmen. De Israëlische auteur riep trouwens ook zijn Palestijnse collega’s op om die kritische verantwoordelijkheid, die auteurs eigen zijn, op te nemen: “Dat deze massamoorden in Palestijnse kringen tot nu toe niet of nauwelijks publiekelijk zijn veroordeeld, stemt ook somber. Waar zijn jullie, Palestijnse intellectuelen, die toch jullie stem zouden moeten laten horen? Waar zijn de schrijvers, waar zijn de humanisten? Begrijpen jullie dan niet dat dit niet langer louter Israëls oorlog is?” (Grossman, 2003, p. 39).

Politiek en cultuur – nauwer genomen literatuur – worden al te vaak als twee gescheiden werelden gezien. Of zoals Beer (1996) het uitdrukt in zijn bespreking van Nussbaum’s “Poetic Justice”:

Literature typically gets short shrift from political scientists. Literature may deal with politics, but it is not science. It is not general or abstract, nor is it orderly, simple, or parsimonious. Occam's razor does not cut here. Literature does not present itself as logical or mathematical. It makes little pretense of systematically reporting the results of rigorous investigation. It need not correspond with an objective view of the real physical world or focus on material observables. It is not subject to empirical validation or falsification. In C. P. Snow's construction, it is the other culture. It is art. (p. 636)

Het zijn echter geen zo een gescheiden werelden als vele politici doen uitschijnen. Klassevoorbeelden van politiek geïnspireerde auteurs zijn Gabriel García Márquez en Naguib Mahfouz. Lokaler vinden we de broers Dardennes die film als medium gebruiken om een maatschappelijke aanklacht te brengen. Cultuur is de ideale manier om ideeën te importeren bij mensen. Ik herinner me een Duits meisje, Judith, dat ik ontmoette toen ik anderhalve maand in Israël verbleef in de zomer van 2007. Ze woonde tijdelijk in Ramallah en volgde samen met mij een zomercursus aan de universiteit van Jeruzalem. Ze vertelde me over een toneelstuk voor vijfjarigen dat ze in Ramallah bijgewoond had. Twee Palestijnse mannen kwamen op het podium verkleed als Joods⁶ orthodoxen. Ze kozen een jongetje uit het publiek en vermoordden hem – virtueel weliswaar – om vervolgens zijn bloed te drinken. Kinderen zijn de gemakkelijkste prooi voor dit soort indoctrinatie. Mem Fox (1993), schrijfster van kinderboeken en opgegroeid in toenmalig Rhodesië, vertelt hoe ze zelf als kind racistische boeken las, die de zwarte bevolking discrimineerden. Politieke indoctrinatie via kinderboeken is een krachtig middel, omdat het zo onschuldig lijkt. Het hoeft echter niet allemaal slecht te zijn. Zetten de films van de broers Dardennes ons niet onmiddellijk in beweging, dan verplichten ze ons ten minste om even na te denken. Net als het boek “Over de Grens” dat deed in Israël: het was volgens Grossman één van de eerste keren dat de mensen beseften wat de bezetting echt betekende. Toen dit boek het daglicht zag, bracht het bijgevolg een storm van verontwaardiging met zich mee. “Texts are important influences that shape us by reflecting the politics and values of our society”, weet ook Mem Fox (1993). Schrijvers slagen hierin door een venster op de maatschappij te bieden zoals die echt is. Schrijvers zoeken de stem van de samenleving. Schrijvers moeten zich inleven in ideeën en ideologieën, passies en verlangens die hun niet eigen zijn. Schrijvers geven geluid aan andere stemmen dan die van zichzelf. Door de maatschappij te observeren, leggen schrijvers er bepaalde facetten van bloot. In “De ander van binnenuit kennen: over de ziel van het schrijven”⁷ beschrijft Grossman dat proces:

⁶ Ik volg hier Prof. dr. K.A.D. Smelik en schrijf “Joods” met een hoofdletter, omdat de term niet enkel betrekking heeft op de religie maar ook op het volk. Wanneer de term geciteerd wordt uit ander werk, citeer ik letterlijk en wordt de term doorgaans met kleine letter geschreven.

⁷ Voortaan “De ander van binnenuit kennen” genoemd.

Voor mij is schrijven, het schrijven van literatuur, onder meer een daad van protest en verzet en zelfs van *opstand* tegen deze angst [i.e. de angst om de ander te leren kennen]. Tegen de verleiding om me te verschansen in mezelf, een bijna niet voelbare, vriendelijke en beleefde, maar wonderbaarlijke efficiënte scheidingswand op te trekken tussen mij en de anderen, en uiteindelijk tussen mij en mezelf. (p. 15)⁸

Schrijven om vervreemding met de ander tegen te gaan dus. En om op die manier een boodschap na te laten bij de lezers én gezagsdragers. Literatuur om elkaar te leren kennen en zo “niet meer helemaal onverschillig tegenover [elkaar te] staan” (Grossman, 2007, p. 32) zodat niemand te negeren is, ook de ander niet. Als men nadenkt over de vijand, niet haat of vreest maar nadenkt, kan men de werkelijkheid zelf veranderen (p. 34). Want enkel door de vijand te leren kennen, kan men een einde maken aan dat ene legitieme en officiële verhaal, dat niet noodzakelijk de waarheid spreekt. Door de ogen van de vijand kun je namelijk de fouten doorgronden van het eigen discours en dat is wat Grossman poogt te doen in zijn werk. Dit zijn de inzichten die hij poogt aan te bieden aan gezagsdragers en politici. “Het volharden in een dergelijke wereldbeschouwing kan ons ook, langzaam en geleidelijk, op weg helpen naar een ware dialoog met onze vijanden, een dialoog die – ach, moge het eens zo ver komen – zal leiden tot ware verzoening en tot vrede.” (p. 38) Het principe van “de ander leren kennen” vinden we ook bij Martha Nussbaum terug: “Nussbaum calls the social effect at stake the sympathetic imagination, which is to say the capacity to recognize the inner lives of others. She argues that the sympathetic imagination makes for better political thinking and public policy.” (Pappas, 1997, p. 279).

De ander van binnenuit leren kennen is één ding. Grossman doet meer. Hij laat de geschiedenis herleven, zoals hij dat in “Zie: liefde” met de shoah deed, opdat men niet zou vergeten. Want vergeten is het begin van ontkennen. Leven naast in plaats van leven met. In een lezing naar aanleiding van het eredoctoraat dat Grossman begin dit jaar in Firenze ontving, verwoordde hij het als volgt: “Stalin zei ooit: ‘Eén dode is een tragedie, een miljoen doden is statistiek.’ Kunst is de methode om de tragedie te redden van de statistiek – van de abstracte, academische, theoretische benadering” (Grossman, 2008, p. L10). Door het Israëliësch-Palestijnse conflict te benaderen via persoonlijke ervaringen, ontmoetingen, gesprekken en verhalen laat Grossman de lezer dichterbij treden in het conflict hoe het echt is, en niet in de tabellen en cijfers die politici en academici graag aanbieden. Grossman brengt zijn lezer in contact met het conflict hoe het leeft bij de bevolking, en dat is waar het uiteindelijk echt om draait. Dat is waar de oplossing vandaan dient te komen: vanuit de basis, vanuit het volk. Wanneer rechts zich op de tenen

⁸ Cursief in origineel.

getrapt voelt met de publicatie van “Over de Grens” en Grossman verwijt geen concrete voorstellen naar de toekomst te doen, zegt Grossman (1988) zelf niet aan politiek te doen:

Om de waarheid te zeggen had ik tijdens het schrijven van het boek niet de bedoeling een oplossing aan te dragen. Ik ben schrijver, geen politicus, en ik acht het de taak van de schrijver om een vinger op de wonde plek te leggen, om op een nieuwe manier, in een taal waarvoor de lezer zich nog niet heeft leren afschermen, te beschrijven hoe gecompliceerd de bestaande situatie is, om stereotypen omver te werpen die het gemakkelijk maken om niets aan de problemen te doen. (p. 7)

Hoewel Grossman dus niet bewust aan politiek doet met zijn boeken, voert hij een andere manier van politiek: hij beïnvloedt de bevolking, maakt hen bewuster van de impact van de bezetting en poogt ideeën te importeren zodat zij een bewuster politiek standpunt zullen innemen. Op deze manier kan Grossmans werk voor verschil zorgen: hij blijft zijn boodschappen de wereld in sturen, en hoewel die geen directe invloed uitoefenen op het regime in Israël, is zijn poging om de Palestijnse stem te laten horen niet te negeren. Stemmen als die van Grossman houden het bewustzijn van de bevolking vast en dwingen het Joodse volk om niet weg te glijden in de slachtofferrol.

Een laatste woord over literatuur en het belang ervan. Literatuur neemt in het alledaagse leven in Israël een veel belangrijkere plaats in dan hier in België. Het is een fenomeen dat Meir Shalev, eveneens een Israëliisch romanschrijver, mij bevestigde in het interview dat ik van hem afnam in Amsterdam⁹. Bovendien is het Israëliisch-Palestijns conflict iets wat elke seconde van de dag aanwezig is bij de Israëliische bevolking: de radio staat voortdurend op, jong en oud voeren verhitte discussies aan de bushaltes, de nieuwste persberichten worden verslonden. De (politieke) visie van een auteur als Grossman wordt wel degelijk in acht genomen. Dat is wat ook Shamir beseftte toen hij zijn ongelukkige uitspraak deed, die eerder wees op een gegronde angst voor de mogelijke invloed van een man als Grossman, dan op een persoonlijke antipathie voor de rol van literatuur in de maatschappij.

1.3. Gedetermineerd

In zijn boek “Works and Lives” wijst Clifford Geertz op het gevaar van subjectiviteit bij veldwerk en onderzoek naar samenlevingen: “The first question, call it that of signature, is a matter of the construction of a writerly identity. [...] The question of signature, the establishment of an authorial presence within a text, has haunted ethnography from very early

⁹ Interview naar aanleiding van mijn verhandeling aan de Faculteit Oosterse Talen en Culturen op 6 december 2006.

on.” (Geertz, 1988, p. 9). Het is een probleem waar elk schrijver – literair of academisch – vroeg of laat mee te kampen krijgt. “There is no such thing as impersonal writing” menen Ivanič en Camps (2001). De auteurs onderscheiden drie vormen van positionering:

[...] positioning in terms of the writers’ ways of representing the world (“ideational positioning”); positioning in terms of their relative authoritativeness or tentativeness and in terms of the writers’ relationship with their readers (“interpersonal positioning”); and positioning in terms of the writers’ preferred ways of turning meanings into text (“textual positioning”). (p.3)

Door naar personen te verwijzen als “zij”, “de ander” of “de vijand” of passieve vormen te gebruiken van een werkwoord in plaats van actieve, neemt de auteur reeds een standpunt in. Als David Grossman, hoe goed zijn Arabisch ook moge zijn en hoe oprecht geïnteresseerd hij ook is in het leven aan – nu – de andere kant van de muur, naar de Bezette Gebieden trekt om er te praten met Palestijnen, kijkt hij vanuit het vizier van de Joodse Israëli die hij is. Het is een achtergrond, een identiteit die hij niet van zich af kan schudden. Hoeveel gesprekken hij ook voert, hoezeer hij ook geraakt wordt door de persoonlijke getuigenissen van mensen die hun land verloren aan “die nieuwe kolonisten”, zoals de Israëli’s graag beschouwd worden, hij is en blijft een Joodse Israëli die meent dat de Joden recht hebben op een eigen land. Hij praat daarmee de bezetting niet goed, maar tegelijk schaart hij zich niet achter dat segment van de Palestijnse bevolking dat terug wil keren naar plaatsen als Haifa of Jaffo. Hij laat andermans stem wel horen maar tegelijk blijft zijn eigen stem aanwezig in zijn boeken. De stem van een buitenstaander onder de Palestijnen, van een verrader voor de zionisten, van een seculiere Jood met een diepe liefde voor het land dat Israël is, een apathie voor zijn regering en een verlangen naar een vreedevolle oplossing. In een interview vroeg Vincken (2008) aan de Israëlische auteur Amos Oz: “U groeide op in een sterk gepolariseerde samenleving. Wordt u dan nog sterker door je achtergrond gedetermineerd dan anderen?” Oz antwoordde daarop:

“Ik denk dat iedereen sowieso gedetermineerd wordt door het milieu waarin hij of zij geboren wordt: plaats, sociale klasse, familie en kennissen... Mijn hele oeuvre is diep geworteld in mijn eigen levensverhaal, in de Israëlische geschiedenis en de Israëlische tragedie. Het is wat ik ken en wat ik voel.”

Ook Grossman positioneert zich aldus – noodzakelijkerwijs – in zijn teksten. Neutraliteit troef? Neen. En dus op zoek naar het discours dat Grossman – al dan niet bewust – voert.

1.4. Op zoek naar Grossmans ware stem

1.4.1. Critical Discourse Analysis

Doel van deze verhandeling is de ware stem van Grossman in zijn werk zoeken. Dit gebeurt aan de hand van Critical Discourse Analysis enerzijds en Frame Analysis anderzijds. Critical Discourse Analysis of CDA heeft een even lange geschiedenis als haar methodologie uiteen loopt. Ontstaan vanuit de kritiek op Chomsky die in zijn taaltheorie geen aandacht schenkt aan sociale of culturele factoren wat op haar beurt leidde tot de sociolinguïstiek en een herontdekking van Bakhtin's "voice", kreeg CDA in de jaren '70 steeds meer succes (Blommaert, 2005, p. 22). Het principe dat aan de grondslag ligt van CDA, is dat "discourse is socially constitutive as well as socially conditioned. Further more discourse is an instrument of power, of increasing importance in contemporary societies." (Blommaert, 2005, p. 25). Norman Fairclough is één van de grote namen binnen deze stroming. Hij onderscheidde drie onderdelen binnen de analyse: (1) *discourse-as-text* of het systematisch analyseren van de keuze in vocabularium, grammatica en tekststructuren, wat in deze verhandeling het focuspunt wordt; (2) *discourse-as-discursive-practice* waarbij bestudeerd wordt hoe discours circuleert in de samenleving en (3) *discourse-as-social-practice* waarbij men focust op de ideologische impact van discours of de maatschappelijk verandering die het teweeg brengt (Blommaert, 2005, p. 28-31). Fairclough's Critical Discourse Analysis legt meer dan andere discoursanalyses – zoals de Discursieve Psychologie of de Discoursanalyse volgens Laclau & Mouffe – de nadruk op linguïstisch onderzoek (Jørgensen & Phillips, 2002, p. 62-63).

In deze verhandeling focus ik dan ook voornamelijk op dat aspect. Zo wil ik dieper ingaan op het gebruik van metaforen of hoe woordenschat en grammatica een rol spelen in het discours. Het toevoegen van adjectieven kan een tekst kleuren. Wanneer Grossman praat over "deze door macht geobsedeerde, sluwe extremist van twijfelachtig gedrag" (Grossman, 2003, p. 109) in plaats van over "premier Sjaron", velt hij een oordeel over de man in kwestie. Grammatica kan een rol spelen door het gebruik van transitieve werkwoorden. Transitiviteit heeft betrekking op hoe gebeurtenissen en processen al dan niet gelinkt worden met personen en voorwerpen (Jørgensen & Phillips, 2002, p.83). Zo is er een groot verschil tussen de zinsnedes "de arbeiders werden ontslagen" en "de directeur ontsloeg de arbeiders". Terwijl de verantwoordelijkheid voor die actie in het eerste voorbeeld niet opgenomen wordt – of zelfs niet opgenomen hoeft te worden –, is dat in het tweede voorbeeld wel het geval. "De arbeiders werden ontslagen" wijst eerder op een natuurlijk proces, terwijl "de directeur ontsloeg de arbeiders" wijst op een persoonlijke beslissing van de directeur in kwestie. Een ander voorbeeld van het belang van

grammatica is modaliteit. “Analyses of modality focus on the speaker’s degree of affinity with or affiliation to her or his statement” (Jørgensen & Phillips, 2002, p.83). Een type van modaliteit is waarheid (bijvoorbeeld het verschil in de zinsnedes “het is zo” en “het kan zo zijn”). De hier volgende analyse zal bovendien uitvoerig gedocumenteerd worden naar het advies van Jørgensen en Phillips (2002):

The analysis should be *solid*. It is best if interpretation is based on a range of different textual features rather than just one feature. [...] The analysis should be presented in a *transparent* way, allowing the reader, as far as possible, to ‘test’ the claims made. This can be achieved by documenting the interpretations made and by giving the reader access to the empirical material or at least by reproducing longer extracts in the presentation of the analysis. (p. 173)¹⁰

Naast deze linguïstische focus komt de *social-practice*-gerelateerde vraag aan bod: “Does the discursive practice conceal and strengthen unequal power relations in society or does it challenge power positions by representing reality and social relations in a new way?” (Jørgensen & Phillips, 2002, p.87). Of in dit geval: daagt David Grossman de bestaande machtsrelaties met zijn geschriften uit?

1.4.2. Frame Analysis

Voor het non-fictiewerk heb ik me tevens verdiept in Frame Analysis. Deze theorie focust voornamelijk op mediaberichtgeving, maar is ook geschikt voor andere doeleinden, al is dit nog een recente ontwikkeling die slechts op een beperkt aantal vakgebieden toegepast werd. Omdat de non-fictie bundels van Grossman echter journalistiek werk verzamelen – “Over de Grens” werd geschreven in opdracht van het opinieweekblad *Koteret Rashiet*, de artikels uit “Angst vreet de ziel op” werden voordien in diverse kranten gepubliceerd – lijkt Frame Analysis geschikt om ook op deze werken toe te passen. De vraag wordt gesteld hoe Grossman zijn artikels kadert en welke frames zijn werk het meest typeren om op die manier zijn ware discours bloot te leggen. Ik ben niet van mening dat zijn werk binnen één enkel frame te classificeren valt, maar dat hij – al dan niet bewust – eerder gebruik maakt van diverse frames.

Wat zijn frames juist? Deprez wijst erop “dat er tot op vandaag slechts weinig unanimititeit over de invulling van het concept is bereikt. Het scala aan definiëringen en operationalisering met betrekking tot het framingproces en -concept is zeer groot.” (Deprez, 2008, p. 21). Volgens Goffman bestaat het belang van frames erin dat ze “fragmentarische stukjes informatie en

¹⁰ Cursief in origineel.

ervaringen [organiseren]” (in Deprez, 2008, p. 22); Snow en Benford definiëren frames als “interpretative schema that simplify and condense the ‘world out there’” (in Noakes & Wilkins, 2002, p. 650); de definitie van Gamson luidt als volgt: “[a frame is] a central organizing idea for making sense of relevant issues and suggesting what is at issue” (in Wolfsfeld, 1997, p. 31). Wat eigenlijk gebeurt bij framing, is dat bij elk nieuwsbericht het nieuws op een dergelijke manier vorm gegeven en gekaderd wordt, dat een onderliggende boodschap in het bericht schuilgaat. Zo kan een Palestijnse zelfmoordaanslag het gevolg zijn van Palestijnse agressie of van de langdurige Israëlische onderdrukking. Hetzelfde feit krijgt in verschillende berichten heel andere gronden mee. Dezelfde gebeurtenis – in dit geval de Palestijnse zelfmoordaanslag – wordt in twee verschillende frames geplaatst en krijgt zo twee verschillende betekenissen. De kracht van deze frames schuilt erin dat ze cultureel bepaald zijn, waardoor we ons vaak niet bewust zijn van hun aanwezigheid. Van Gorp (2006) verwoordt het als volgt:

Volgens de constructivistische opvatting schuilt de potentie van frames om het publiek te beïnvloeden in de eigenschap dat ze sterk gelieerd zijn aan vertrouwde, culturele motieven, zoals waarden en mythische elementen. Deze culturele resonantie draagt ertoe bij dat frames onopgemerkt blijven, sluimerend aanwezig zijn en een sluipende impact hebben. (p. 253)

Eén van de belangrijkste elementen die plaatsvinden bij framing is selectie en constructie. “Zelfs als de reporter persoonlijk getuige van een voorval is, betreft het steeds een partiële perceptie van de werkelijkheid. De beperking om de objectieve realiteit en de chaotische stroom van onsamenhangende gebeurtenissen volledig waar te nemen, is een reden waarom selectie en constructie door de media onvermijdelijk is” (Van Gorp, 2006, p. 248). Het frame krijgt vorm door keuze van woordenschat, beeldmateriaal, etc. die we samen de framing devices noemen. “De metacommunicatieve boodschap die het eigenlijke frame uitmaakt, manifesteert zich zodoende in een mediatekst via allerlei mogelijke framing devices, bijvoorbeeld in woordkeuze, beeldkeuze, metaforen, argumenten en stereotiepe beschrijvingen” (Van Gorp, 2006, p. 249). Bijvoorbeeld: wanneer de Palestijnen in de Israëlische media consequent “de vijand” worden genoemd, is dit een framing device. Er bestaan verschillende manieren om de toegepaste frames op te sporen. Dit kan bijvoorbeeld aan de hand van discoursanalyse (wat in deze verhandeling gehanteerd wordt), klassieke inhoudsanalyse of andere kwantitatieve technieken (Van Gorp, 2006, p. 250). In deze verhandeling wordt de deductieve strategie (Van Gorp, 2006, p. 251) gevolgd, waarbij eerst door literatuuronderzoek kennis genomen wordt van bestaande frames en bijhorende devices, om die vervolgens op te sporen in Grossmans werk.

De belangrijkste, bestaande frames met betrekking tot het Israëliisch-Palestijns conflict zijn die van Gamson en Wolfsfeld. In “Talking Politics” selecteert Gamson¹¹ vijf frames die van toepassing zijn op mediaberichten over het conflict in kwestie, vanaf de onafhankelijkheidsverklaring van Israël tot het begin van de Intifada. Een eerste frame is het *strategic interests frame* dat de situatie in geopolitieke termen benadert en het Midden-Oosten beschouwt als “a theatre of major power competition” (Gamson, 1992, p.54-55). Dit frame kadert binnen het geheel van de toenmalige Koude Oorlog, die aan de basis van het conflict zou liggen (Gamson, 1981). Een tweede frame is dat van de *feuding neighbors* waarbij fanatisme en het voeden van langdurige grieven als centraal probleem gesteld worden (Gamson, 1992, p. 54). “The Arabs and Jews are fractious peoples. [...] Each new attack keeps the feud going, stimulating further retaliation by the other side. In such a blood feud, neither side deserves much sympathy and claims of justice and entitlement can be safely ignored,” schrijft Gamson (1981, p. 10). Vervolgens is er het *dual liberation frame*, met als centrale standpunt dat beide volkeren, zowel Joden als Palestijnse Arabieren een historische en legitieme claim kunnen maken op het gebied. De enige mogelijke oplossing in de toekomst is een compromis dat de wensen van beide volkeren respecteert en waarin beide partijen elkaars bestaansrecht erkennen (Gamson, 1981, p. 11). Als vierde onderscheidt Gamson het *Arab intransigence frame* dat nadruk legt op de onwil van de Arabische wereld om het bestaansrecht van Israël te erkennen. Dat Sadat overging tot vredesgesprekken was daarom niet minder dan een historische doorbraak. Sadat stond echter alleen en geïsoleerd in de Arabische wereld. Dit frame heeft een nauwe band met Gamsons eerdere *David vs. Goliath frame*: “On one side, less than one million Jews, many of them the dispossessed victims of the Holocaust. On the other side, 20 Arab countries with a population of 100 million. [...] Home-made weapons like the Davidka were David’s contemporary version of the sling shot. Goliath, the bewildered giant, backed off, temporarily defeated but unreconciled” (Gamson, 1981, p. 9). Tenslotte is er het *Israeli expansionism frame* waarbij Israël getekend wordt als Westerse imperialistische staat “which is attempting to expand its size at the expense of its Arab neighbors” (Wolfsfeld, 1997, p. 150). Opmerkelijk is dat bij deze twee laatste frames met de vinger gewezen wordt naar één partij in het conflict en bijgevolg een strikt zwart-wit kader biedt. De *feuding neighbors* en *dual liberation* frames zijn daarbij vergeleken genuanceerder.

Wolfsfeld¹² (1997) onderscheidt twee grote frames die in de berichtgeving omtrent de eerste Intifada duidelijk naar voor komen:

¹¹ Professor Sociologie aan Boston College.

¹² Professor Politieke Wetenschappen aan de Hebreeuwse Universiteit van Jeruzalem.

There are two competing meta-frames that appear regularly in insurgencies and unequal wars. The first is the *law and order* frame, promoted by the authorities or, in unequal wars, by the more powerful antagonist. The major focus of this frame is the need to respond to a *threat* [...] and the justification for using force to stop that threat and maintain order. The more powerful antagonist has a stake in maintaining the *status quo*. [...] The weaker antagonist, on the other hand, has an inherent interest in change. The *injustice and defiance* frame attempts to promote a particular grievance against a more powerful antagonist and includes a call for the oppressed to confront the more powerful enemy. (p. 141)¹³

Zo leunt het *law and order frame* dus eerder aan bij de Israëlische visie op het conflict, terwijl het *injustice and defiance frame* eerder het Palestijnse standpunt vertolkt. Bijvoorbeeld: Palestijnse berichtgeving spreekt van “Intifada” waar Israëlische berichtgeving het heeft over “Palestijns geweld”; Israëlische kranten vragen zich af of de Palestijnen die geweld plegen en de wet overtreden tegengehouden zullen worden terwijl Palestijnse kranten zich afvragen wanneer Israël eindelijk een einde maakt aan de bezetting van Palestina; voor de één is de PLO een terroristenbeweging die de lokale bevolking ophitst tot geweld, voor de andere zijn de Israëli’s imperialisten en de Palestijnen slachtoffers die strijden om hun legitieme rechten (Wolfsfeld, 1997, p. 146).

Onderwerp van deze studie zijn drie non-fictieboeken met betrekking tot het Israëliisch-Palestijns conflict die David Grossman schreef tussen 1987 en 2003, een periode die zowel de eerste als de tweede Intifada omvat. Het betreft “Over de Grens”, “Vriend of Vijand” en “Angst vreet de ziel op”. Vooraleer over te gaan tot deze werken, gaan we echter eerst dieper in op de roman “De Glimlach van het Lam”, gepubliceerd in 1983.

¹³ Cursief in origineel.

2. Het onderzoek

2.1. De Glimlach van het Lam

“De Glimlach van het Lam” is niet de enige roman van Grossman die betrekking heeft op het Israëliësch-Palestijns conflict, met het is wel de enige waar het conflict zo expliciet aan bod komt.¹⁴ In zijn andere romans is het conflict slechts op de achtergrond aanwezig. Grossman zelf zegt hierover (Sorkin, 2005):

For example, *Someone to Run With* [2004]¹⁵ does not deal with the conflict with the Palestinians. But it deals with homeless children in Jerusalem, and the fact that there is no money to take care of them derives from the fact that so much of our money goes to security and settlements. There is this metaphor that I like, of a suit of armor without a knight inside it. This is how we are now: All our energy, all our creativity, money, effort – it all goes to defend the borders. And in the end, this is not enough. The suit of armor is only there to defend the person inside. *Be My Knife* [2001] and *Someone to Run With* and *Her Body Knows* – they are about the things that politics confiscates from us. (p. 25)¹⁶

Daarom zal ik in deze verhandeling enkel focussen op de roman “De Glimlach van het Lam”, niet het minst omdat elke vorm van mogelijke allegorie ons te ver zou leiden van de waarheid. Literatuur leidt een eigen leven eens de auteur haar loslaat, maar dat betekent niet dat we in elk detail iets moeten zoeken dat er niet is. Zoals de bijna verstikkende atmosfeer in de autorit van Jeruzalem naar de Negev in “Haar lichaam weet het” (2002) ook niet symbool staat voor de verstikkende situatie tussen Joden en Palestijnen (Sorkin, 2005, p. 26).

2.1.1. Het verhaal

In de roman “De Glimlach van het Lam” komen verschillende verhaallijnen aan bod. Hoewel de verhaallijn met betrekking tot Sjosj, Oeri’s vriendin en Katzman’s minnares de personages in de andere verhaallijn tekenen, ligt de focus in deze verhandeling enkel op die verhaallijn waarin Hilmi, Oeri en Katzman de hoofdrol spelen. Deze speelt zich af in de stad Djoeni en het dorp Andal en neemt één dag, omstreeks het jaar 1981, in beslag. Het verhaal wordt verteld door drie verschillende personages met elk een eigen visie op de feiten, aan de hand van flashbacks die de

¹⁴ Zoals gemeld in het Voorwoord, kon Grossmans recentste roman “Until the end of the land”, dit jaar gepubliceerd, helaas niet meer opgenomen worden in deze analyse.

¹⁵ In het Nederlands gepubliceerd onder de titel “De Stem van Tamar”.

¹⁶ Cursief in origineel.

aanleiding vormen naar de loop van gebeurtenissen op die bewuste dag. Hilmi is een oude, ietwat krankzinnige Arabier die al zijn hele leven in Andal, een dorpje in de Westelijke Jordaanoever leeft en afgescheiden van de eigen gemeenschap woont. Hij vertelt absurde verhalen die passen in de Arabische verhalencultuur – verhalen over hoe hij over het dorp vloog, over zijn mythische vader Sja’baan ibn Sja’baan die met leeuwen vocht en grote banketten organiseerde in tijden van droogte of over zijn reddende engel Darios. De verhalen zijn in het ganse boek verweven. Oeri is een Israëlische soldaat van Sefardische afkomst, die zich tussen de twee fronten bevindt. Sprekend voor zijn positie is volgende passage waar Oeri zelf aan het woord is: “En als ik met Katzman in discussie ga over de bezetting, dan antwoord ik met Hilmi, en tegenover Hilmi stel ik de juiste argumenten van Katzman. En zelf vlucht ik zo’n beetje tussen die twee soorten van gelijk” (p. 104). Oeri representeert een tussenpositie, die samenhangt met twijfel, angst en onzekerheid. Katzman, militair gouverneur van de stad Djoeni, is een schijnbaar gevoelloze en harde man die strikte bevelen opvolgt. Hij houdt niet van de bezetting maar voert ze uit omdat dat van hem verwacht wordt.

Hoewel niet in chronologische volgorde in het boek, zullen de gebeurtenissen hier wel zo gepresenteerd worden. Dit een uiterst korte schets van het verhaal waarin enkel de hoofdlijnen aan bod komen. In de wijk as-Sa’dieja wordt een reservist door een steen geraakt. De Israëlische soldaten openen daarop het vuur en raken een ezel. Katzman verbiedt het kadaver weg te halen vooraleer men opbiecht wie de steen geworpen heeft. Na drie dagen stank zoeken drie mannen uit as-Sa’dieja Oeri op en vragen hem om hulp. Wanneer Katzman weigert, starten de Ezelsdagen: elke dag gaat Oeri naar de wijk en probeert hij de ondraaglijke stank te verduren, wat eindigt in een woede-uitval tegen Katzman. Een aantal dagen later doet zich een gelijkaardig voorval voor: twee Palestijnse vrouwen, een moeder met dochter, komen bij Oeri klagen over een huiszoeking waarbij een aantal militairen tijdens de lunch met geweld de tafel kwamen omgooien en het eten vertrapten. Oeri eist de verantwoordelijke van de huiszoeking te spreken en neemt vervolgens de vrouwen mee naar de officiersmess. Wanneer Oeri Sjeffer vindt, de ietwat brute soldaat die door de vrouwen aangewezen wordt, gooit Oeri zijn tafel om. Oeri wordt vervolgens opgesloten wegens wangedrag en een gebrek aan discipline maar weet te ontsnappen na een gesprek met Katzman die hem op de hoogte stelt van een actie die de afgelopen nacht heeft plaatsgevonden en waarbij Jazdi, Hilmi’s zoon die zich aangesloten had bij Fatah, de dood gevonden heeft. Oeri vlucht naar Andal om de oude Arabier op de hoogte te stellen van zijn zoons dood. Na enkele uren wendt het verhaal zich. Hilmi besluit Oeri te gijzelen om zo het einde van de bezetting te eisen: “Niet boos worden, Oeri. Ik heb maar één verzoek: dat jullie troepen zich morgenochtend vóór zonsopgang verwijderen van de grond die ze in de oorlog op ons veroverd hebben.” Oeri neemt hem niet serieus en vraagt: “En als ze het niet doen?”. Hilmi antwoordt: “Dan schiet ik jou dood” (p. 140). Oeri stelt via de walkie-talkie

het bureau in Djoeni op de hoogte van het feit dat hij gegijzeld wordt. Katzman stuurt de hele parate compagnie op het dorp af en laat dat hermetisch afsluiten. Het bericht van de gijzeling moet stilgehouden worden en mag absoluut niet uitlekken. Om middernacht gaat Katzman de helling op om met Hilmi te praten. Door een aantal gebeurtenissen die beide personages psychologisch tekenen, lijkt het plots enkel om hen twee te gaan en is Katzman te traag om op correcte manier te reageren wanneer Hilmi het pistool op Oeri's hart richt. Hilmi vuurt maar raakt Katzman die hierdoor sterft. Wanneer de compagnie toekomt toe en de meerderen inlicht, stijgt een helikopter op in Jeruzalem die een Israëlische wraakactie doet vermoeden op de Palestijnse bevolking.

2.1.2. De analyse

In wat volgt wordt Grossmans roman inhoudelijk in thema's opgedeeld en vervolgens besproken aan de hand van discoursanalyse. Woordenschat en grammatica worden onder de loep genomen om zo te onderzoeken welk discours Grossman in deze roman voert. We zullen merken dat de aangehaalde thema's de kwetsbaarheid en weerloosheid van de Palestijnen onderstrepen terwijl het Israëlisch regime in de roman als bruto en machtszuchtig getekend wordt.

Het conflict weerspiegeld in de taal – Wat eerst en vooral opvalt is het gebruik van Arabische woordenschat in de roman. Grossman maakt gebruik van dagdagelijks Arabisch vocabularium en grammatica. Hij doet dit enerzijds door Arabische woorden in de tekst op te nemen – bijvoorbeeld “mandiel” (zakdoek) of “findjaan” (koffiekan) (beide p. 220) – en anderzijds door het Arabisch ook in de eigen taal te laten doorschemeren – bijvoorbeeld het gebruik van “die hond” (p. 62) als scheldnaam of de typisch Arabische constructie “een man onder de mannen” (p. 112). Het steeds terugkerende “kaan-ja-ma-kaan”¹⁷ (p. 5), in het boek vertaald naar “er was eens en er was eens niet” en gelijk aan ons “er was eens, lang geleden in een ver land”, verwijst naar de Arabische verhaaltrant. De uitdrukking “Toeta toeta chilset al-hadoetha” (p. 38), een Arabische slotzin van sprookjes, is daar een sprekend voorbeeld van. Dit wijst er op dat Grossman zich niet enkel toegelegd heeft op het leren van de Arabische taal, maar zich bovendien ook verdiept heeft in de Arabische cultuur. De Arabische verhaaltrant komt het duidelijkst naar voor in de passages verteld door Hilmi. Door zijn verhalen en wilde fantasie, door zijn manier van vertellen, door zijn vreemde kronkelbanen vooraleer hij tot het einde van een verhaal komt, roept Grossman duidelijk de oude Arabische literatuur op. De stijl doet sterk

¹⁷ Ik gebruik de transcriptie zoals die in de Nederlandse vertaling van Shumalith Bamberger gebruikt wordt. Dit is niet de academische transcriptie.

denken aan de welbekende verhalenbundel *Kalīla wa-Dimna*¹⁸. Grossman verwijst bovendien meerdere keren naar bekende Arabische zangers, zoals Abd al-Wahhaab (p. 63), Fairouz (p. 137) en Oem Kalthoem (p. 224). Hierdoor wordt de sfeer opgeroepen van de Arabische cultuur waarin de roman zich afspeelt en tegelijk wordt op deze manier het conflict geïllustreerd. Door het Hebreeuws en het Arabisch (als taal maar ook als cultuur) samen op te nemen in één tekst, twee talen die etymologisch verwant zijn maar tegelijk symbool staan voor een vijandige relatie tussen twee verschillende culturen, krijgt het conflict leven in de taal. Dat conflict wordt misschien nog op de meest sprekende wijze uitgedrukt door de grote, rode leus op de muur naar Hilmi's grot, de leus die Hilmi groen overschilderde zodat ze minder hard zou lijken, en die letter voor letter "cha'in" spelt, "verrader". De leus verscheen er toen Hilmi Oeri, een Israëliische soldaat, vijf dagen te gast liet in zijn grot waardoor hij in zijn dorp als verrader beschouwd werd.

Een ongewilde bezetting – De bezetting is een feit, maar daarom niet noodzakelijk de wil van alle Israëli's. Zowel Oeri als Katzman hebben het moeilijk met de bezetting. Oeri is een idealist die zelfs meent de bezetting om te kunnen buigen tot iets positiefs. Hij hoopt namelijk door zijn functie hulp te bieden aan de Palestijnen door geld los te krijgen van de regering voor algemene ontwikkeling, zoals het aanleggen van wegen (p. 19). Katzman op zijn beurt hangt het gedachtegoed van Dayan¹⁹ aan. Hij komt over als een gevoelloze, harde man. Hij had nooit een uitgesproken politieke mening gehad en voerde de bezetting en de bevelen die daarmee gepaard gingen bijna gedachteloos uit. De laatste maanden voelt hij zich echter verplicht na te denken over de situatie. Zijn conclusie is dat hij geen haat koestert voor de Arabieren, maar ook geen liefde. Hij wil liever geen bezetter zijn, maar anderzijds is hij angstig bij de idee van een onafhankelijke Palestijnse staat die zelf een haat koestert voor Israël. In zijn ogen is er geen uitweg voor de twee volkeren. Dat de bezetting ook bij hem duidelijk sporen nalaat, blijkt onder andere uit zijn gesprek met Oeri, waarbij hij deze laatste wil overtuigen om met hem naar Djoeni te komen.

"Het is klote daar, Oeri. En zwaar. Dat weet je toch? Je moet gemeen en onredelijk zijn, je moet soms huizen van onschuldige mensen opblazen en kinderen arresteren, kortom: je heerst over mensen die je niet moeten. Voordat ik daar begon, had ik allerlei plannen. Nog maar drie maanden geleden kwam ik daar als een wereldverbeteraar." Hij zweeg en keek naar Oeri alsof hij om hulp vroeg. "Het lukt me van geen kant, dat moet ik bekennen. Het is daar allemaal zo ingewikkeld, allerlei legitieme maar tegenstrijdige factoren, duizend

¹⁸ Verhalenbundel uit circa 8^e eeuw. Eigenlijk een bewerking van een Indische verhalenbundel. Kalila en Dimna zijn twee woestijnvosjes, die als hoofdpersonages gelden. Het werk raakte via het Middel-Perzisch en het Syrisch bekend binnen de Arabische literatuur.

¹⁹ Mosje Dayan (1915-1981). Israëliisch militair en politiek leider. Was Minister van Landbouw van 1959 tot 1964 en Minister van Defensie van 1967 tot 1974.

stemmen waar je naar moet luisteren. En ik speel vals, Oeri, ik speel de rol die van me verwacht word.” (p. 255-256)

Uit wat Katzman hier zegt (“ik speel vals” omdat hij daardoor het regime ondersteunt) blijkt dat hij een taak vervult die niet strookt met zijn persoonlijke visie. Zelfs door de ogen van een gehoorzame en gedisciplineerde militair gouverneur wordt de bezetting voorgesteld als een kwaadaardig gezwel in het land (“gemeen en onredelijk”; de tegenstelling tussen “onschuldig” en “bestrafen”). Tegenover deze twee personages die zich al dan niet verholen afzetten tegen de bezetting stelt Grossman het personage Sjeffer, een soldaat met brute mankracht en een bloedhekel aan alles wat Arabisch is, waardoor hij in scherp contrast staat met Oeri. In een uitval over Oeri, gericht aan Katzman zegt hij “al drie maanden lult ie ons de oren van de kop met zijn gefilosofeer en zijn linkse fijngevoeligheid, hij laat je je werk niet doen, en nu moeten we godverdomme ook nog sterven voor die klootzak...” (p. 186). Sjeffer is “geen sadist, maar hij [is] een geboren vijand, en in deze contreien [is] dat een belangrijke eigenschap” (p. 282). Juist door deze figuur kil en bruto voor te stellen en anderzijds sympathie te creëren voor de twijfelachtige en kwetsbare Oeri, stuwt Grossman de lezer eerder in de richting van de Arabisch-lievende pacifist dan van de rechtse bezetter.

Geweldloos verzet grijpt naar de wapens – Opvallend in het verhaal is de wending die de oude Arabier doormaakt. Hilmi is steeds in de overtuiging geweest dat geweld geen oplossing biedt. Hoezeer hij ook tegen de bezetting gekant is, is hij van oordeel dat alles goed zal verlopen als de twee partijen elkaar mijden. De volhardendheid van het Palestijnse volk zal redding brengen. Wanneer Hilmi’s zoon Jazdi de Palestijnse bevrijdingsorganisatie Fatah vervoegt en zijn vader brieven zendt vol woorden als oorlog, volksoptocht en verzet, is Hilmi gekwetst dat zijn zoon zo dom geworden is. “Dat de wereld me zo verslagen heeft”, klaagt hij tot Sjoekri ibn Labieb, een oude man uit het dorp (p. 31). Wanneer Jazdi later bij zijn vader op bezoek komt, kort voor zijn dood, gaan beide mannen met elkaar in discussie.

“Papa,” zegt hij, “jij zit te dagdromen. Het is nu de tijd om dingen te doen. Om te vechten.”

“Ze zijn heel sterk,” antwoord ik, “je kunt ze onmogelijk met geweld verslaan.”

“Waarmee dan? Met zwijgen? Met dromen in tonnen?”

Hoor hem praten. Wat klinkt het woord “tonnen” toch weerzinwekkend uit zijn mond.

“Niet zwijgen, maar zwakker zijn dan een veder, breekbaarder dan een ei.”

“Het helpt niet, *ja ba*. Zij verstaan alleen de taal van het geweld.”

“Ik heb het over een andere oorlog. Lang en zwaar. Een oorlog waarin halsstarrigheid en geduld en oneindige zwakheid de wapens zijn. Dat zullen ze niet doorstaan.” (p. 34)

Daarom is het des te verwonderlijker dat net Hilmi naar de wapens grijpt. Wanneer Jazdi langskomt, steelt Hilmi een pistool van hem en verbergt het in zijn grot. Als hij hoort van Jazdi's dood, knapt er iets in de oude man en besluit hij wanhopig Oeri te gijzelen. Grossman lijkt te waarschuwen voor het onvoorspelbare gedrag van mensen in nood en hoe dat tot rampen kan leiden. Hilmi is diep teleurgesteld wanneer zijn zoon Jazdi naar de wapens grijpt, maar in zijn wanhoop doet hij hetzelfde, waardoor hij uiteindelijk een man de dood in jaagt. De lezer behoudt echter in zekere zin sympathie voor de man, omdat hij ageert uit wanhoop en verlies. De oude man die naar de wapens grijpt vormt een aanklacht tegen het hele regime.

Overmacht – Het contrast tussen het Israëlische leger enerzijds en de Palestijnse bevolking anderzijds wordt geïllustreerd door onder andere de overmacht in technologie. Hilmi houdt een man gegijzeld met niets anders dan een pistool. Intussen verzamelt een Israëlische compagnie aan de voet van Hilmi's heuvel: ze slaan tenten op, een watertank en antennes volgen, communicatie gebeurt via walkie-talkies, een helikopter staat ter beschikking. Hilmi maakt in principe geen schijn van kans. Ook het verzet waar Jazdi bij tekent lijkt – zeker in de ogen van Sjeffer – een zootje ongeregeld, een groep jongeren die niet weten waar ze mee bezig zijn en af en toe een bom werpen om zich dan weer een maand te verschansen. Bovendien is er het gemak waarmee het Israëlische leger bevelen uitvoert die de Palestijnse bevolking steeds kwetsbaarder maken. Tijdens de gijzeling beslist Katzman een avondklok in te stellen. De manier waarop hij dat beveelt (p. 251: “Ik heb je gehoord, majoor. Neem de mannen nu mee naar het dorp en ga daar maar een klein avondklokje instellen, tot morgenochtend zes uur. Ingerukt.”) lijkt er op te wijzen dat zo een avondklok niets inhoudt, alsof die de bevolking niet hindert. Wanneer één jongen een steen werpt, gaat Katzman over tot een collectieve straf (p. 273: de rottende ezel die niet mag opgeruimd worden), hoewel Dayan dergelijke straffen reeds verboden heeft. Wanneer een terrorist opgepakt wordt, eist het beleid dat zijn huis wordt opgeblazen of dichtgetimmerd, zodat de familie dakloos wordt (p. 148: de “burgemeester” van Djoeni, een robuuste maar gebroken man met een zware ring uit vroegere glorie-dagen smeekt Katzman de huizen en families met rust te laten. Katzman luistert nauwelijks naar wat de man hem te zeggen heeft en weigert op arrogante wijze). De vergeldingsmaatregel van het Israëlische leger reikt met andere woorden steeds verder dan de Palestijnse actie waar ze een antwoord op is. Grossman tekent in zijn boek de Palestijnse personages als kwetsbare figuren, terwijl de personages aan Israëlische kant getekend worden door twijfel enerzijds maar ook vastberadenheid, onredelijkheid en kilte anderzijds. Op deze manier zorgt Grossman ervoor dat de lezer zich met de Palestijnen wil verzetten tegen het koelbloedige bezettingsregime.

Mijn oorlog is niet met jou – Hoewel de bezetting plaats vindt op politiek en militair niveau is de bevolking er het slachtoffer van. Op verschillende plaatsen in het boek komt de zinsnede

“mijn oorlog is niet met jou” voor, zoals ook wanneer Hilmi zich verexcuseert bij Oeri voor de gijzeling:

“Kijk, mijn oorlog is niet met jou, maar jij gaat eraan. Het spijt me, Oeri.” Ik zei: “Maar je weet toch dat ik, dat mensen zoals ik, de enige kans bieden dat er hier ooit iets verandert?”
“Jij bent alleen maar een alibi, Oeri.” (p. 141)

Hilmi houdt Oeri, de Israëliische soldaat die hij te gast nam in zijn grot en met wie hij een vriendschap opbouwde, niet verantwoordelijk voor de bezetting, “zijn oorlog is niet met hem”, maar Oeri wordt er wel het slachtoffer van. Het lijkt alsof Grossman hier alle onschuldige slachtoffers aanklaagt die door het conflict getroffen werden. De oorlog is niet met de bevolking, maar zo wordt ze wel uitgevochten.

Vervreemding – Het conflict krijgt niet enkel vorm door een gewapende bezetting, maar ook – en misschien zelfs voornamelijk – door een veranderende en nieuwe situatie. De bezetting gaat gepaard met nieuw geld (p. 158: “maar toen we hem voor de koffie en de nargileh betaalden, kregen we kleine roze biljetten van hem terug”), nieuwe nummerplaten (p. 158: “en de auto van Na’if kreeg een blauw nummerbord, hij schaamde zich om daarmee door het dorp te rijden”) en nieuwe producten (p. 158: “en als Noeri an-Nawaar weer waggelend op zijn beladen ezel terug uit al-Koeds kwam, zaten er in zijn zakken geen samovars meer met een metalen haan als deksel, geen zwijgende muziekdozen, geen rode kauwgomballen en geen pennen waarin je, als je ze ondersteboven draaide, een echt naakte vrouw zag. Er zaten nu grote transistorradio’s in, met heel veel knoppen, allerlei parfums met petroleumgeuren, wonderpoeders die je in soep kon toveren door er kokend water op te gieten [...]”). Plots worden deze mensen een nieuwe identiteit aangemeten, een identiteit die zich dient te bewijzen aan de hand van een blauw, plastic kaartje. Hilmi protesteert tegen dit nieuwe item: “Kijk, Oeri, het identiteitsbewijs dat ik van jullie gekregen heb: *hoewia*. *Hoewia*. Dit blauwe stuk papier is meer waard dan ik” (p. 220)²⁰. Een vriend van Hilmi, Sjoekri ibn Labieb, ging ooit naar Jeruzalem zonder zijn *hoewia* en werd toen “door een vrouwelijke soldaat te schande gezet en daarna mee naar het politiebureau genomen” (p. 220). Na deze anekdote, legt Hilmi bij wijze van protest het identiteitsbewijs op het vuur en verbrandt het. Een Arabier die bevelen moet slikken van een vrouw, is voor hem een stap te ver. Datzelfde gevoel van vervreemding wordt getekend door een gelijkaardige situatie op een bus: bij een wegversperring wordt een bus gestopt en bevelen de militairen alle mannen uit te stappen om hun *hoewia*’s te laten controleren. Eén man, Saif ad-Dien as-Sja’bi, weigert uit te stappen en zegt:

²⁰ Cursief in origineel.

“Ik, hadrat ad-dabit, meneer de officier, doe geen stap, want u, hadrat ad-dabit, zei dat alle mannen moesten uitstappen, maar bij ons, hooggeachte officier, zijn er geen mannen meer, alleen lege schillen, want ik weet nog de mannen uit mijn tijd, mannen van vlees en bloed, niet van dun papier in een blauw omslag...” (p. 237)

De vervreemding wordt ook duidelijk bij de wij-jullie-dichotomie die Hilmi hanteert in zijn spraak, zoals onder andere in voorgaand voorbeeld: “het identiteitsbewijs dat ik van jullie gekregen heb” (p. 220). Die “jullie” is gericht tot Oeri maar slaat in feite op het ganse Israëlische regime. Oeri wordt hier geklasseerd als “één van hen”. Naast deze voorbeelden vindt de ultieme vreemdeling uitdrukking in het feit dat hij zich afscheidt door zijn taal. Dat de militairen geen Arabisch beheersen bezorgt het leger problemen wanneer blijkt dat men de gijzeling onvoldoende kan inschatten omdat het leger geen extra Arabische vertalers kreeg (p. 250). De bezetting zorgt voor vervreemding. De Palestijnen zijn zowel vervreemd van de bezetter, als van het land en zichzelf. Dit gedwongen verlies van identiteit – dat in zekere zin ook zal leiden tot een herleving van die identiteit omdat men zich op deze manier beter als groep kan profileren ten opzichte van de bezetter – illustreert het conflict op schitterende wijze.

Symboliek? – Het is gevaarlijk in een tekst naar symboliek te zoeken die misschien niet zo bedoeld was. Toch is het opvallend hoe Oeri zijn eigen gijzeling bewerkstelligt door zelf Hilmi’s pistool aan hem te overhandigen. Misschien is het een stille hint naar hoe Israël haar eigen ondergang bewerkstelligt door de bezetting door te voeren. Israël reikt de Palestijnen de reden aan om tot verzet over te gaan. Ik laat deze mogelijke, symbolische boodschap echter verder over aan andermans interpretatie, daar ik niet al te ver van Grossmans bedoelingen wil afwijken.

2.1.3. Conclusie

De meest sprekende appreciatie van de roman kwam van Khader, een Palestijns auteur, toen hij zei: “Grossman ging met ‘De Glimlach van het Lam’ tegen de stroom in en schreef een roman die kritisch staat tegenover de bezetting – en werd daarop aangevallen. Zijn literaire behandeling van de Palestijnen getuigt van grote gevoeligheid. Ik bewonder zijn eerlijkheid.” (Soueif, 2004). Het is niet onbelangrijk dat iemand van Palestijnse kant zich zo uitlaat over dit werk. In de roman “De Glimlach van het Lam” lijkt Grossman zich eerder achter de Palestijnen te scharen, dan achter de Israëli’s. Toch is het bij Hilmi, de oude Arabier, dat er uiteindelijk iets knapt. Hij gijzelt een Israëli’s soldaat en door over te gaan op geweld, draagt hij de verantwoordelijkheid van Katzmans dood. De psychologische wending van Hilmi wordt echter grotendeels goedgepraat in de roman. Door de bezetting in haar verschillende aspecten te

benaderen en Hilmi's verlies van Jazdi te beklemtonen, voelt de lezer mee met Hilmi en begrijpt die zijn wanhoop beter. Grossmans roman lijkt een aanklacht tegen het Israëliisch bezettingsregime, eerder dan een steun aan zijn regering. Centraal in deze roman staat Grossmans teleurstelling in het Israëliisch regime, uitgedrukt in de stem van Oeri:

Er waren ook altijd hele voorraden goede argumenten en tegenargumenten: de Arabieren hadden gedemonstreerd en waren daarom met geweld uiteengedreven, iemand had een granaat gegooid en daarom kreeg een hele wijk een uitgaansverbod opgelegd en werden er huiszoekingen verricht, en als er huiszoekingen verricht worden, dan vallen er ook wat klappen en wordt hier en daar een televisietoestel stukgeslagen en kijken kinderen in pyama's je zwijgend aan en liggen naakte stellen angstig in bed te beven, en wij hadden gelijk, en zij hadden gelijk en we zijn inderdaad een redelijk verlichte bezetter, zoals Katzman me altijd uitlegt, maar juist omdat wij zo'n verlicht en moreel volk zijn, met een hoop idealen, snap ik niet wat hier al vijf jaar gaande is. (p. 230)

Ik ben voorzichtig met het plaatsen van literatuur als fictie binnen een frame zoals dat van Gamson of Wolfsfeld omdat ik daarmee nog niet eerder aangeraakte onderzoeksdomeinen betreed. Frame Analysis is alsnog voornamelijk toegepast op en populair binnen het domein van media en nieuwsberichtgeving. De theorie draagt echter veel potentieel in zich mee en zal in de toekomst ongetwijfeld op een bredere basis toegepast worden. Omdat het boek nauwer aansluit bij de stem van de arme en onderdrukte Palestijn dan bij die van de Joodse Israëli, zou deze roman echter goed te kaderen zijn in het *injustice and defiance* frame van Wolfsfeld. Hoewel er in het boek sprake is van een poging tot toenadering tussen beide volken en hoewel de nadruk ligt op het feit dat de bezetting ook vanuit Israëliische zijde ongewenst is, passen de overige thema's bijzonder goed in dit frame. De redenen die ik hiervoor wil aanhalen zijn de volgende:

- Grossman benadrukt zowel de politieke als militaire overmacht van de Israëli's.
- De behandeling van Palestijnen door Israëliische soldaten wordt als vernederend en respectloos beschouwd.
- Hilmi's daad wordt niet goedgepraat, maar wel impliciet voorgesteld als een misdaad waarvoor verzachtende omstandigheden aanwezig zijn.
- Hilmi voert met zijn daad een opstand tegen een ondraaglijke situatie en een vreemde bezetter.

De stem die Grossman aan bod laat in deze roman is met andere woorden niet die van de Joodse Israëli, zoals te vermoeden was door zijn persoonlijke achtergrond.

2.2. Over gele wind en vretende angst

In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de drie non-fictie boeken die David Grossman schreef naar aanleiding van het conflict. Het eerste, oorspronkelijk “De Gele Wind” en in het Nederlands gepubliceerd onder de titel “Over de Grens: Zoeklicht op de Westelijke Jordaanoever”, werd in Israël gepubliceerd in 1987, kort voor de eerste Intifada. Voor de Nederlandstalige uitgave van 1988, toen de Intifada reeds volop bezig was, schreef Grossman een extra voorwoord waarin hij kort de geschiedenis van Israël schetst. Op vraag van het opinieweekblad *Koteret Rashiet* ging Grossman voor dit boek zeven weken lang op bezoek bij Palestijnse gezinnen, vluchtelingen en Joden in nederzettingen. Het boek “Over de Grens” is het resultaat van de verschillende gesprekken en ontmoetingen die hij in die periode had. Zijn tweede journalistieke boek, dat vijf jaar later het licht zag, kreeg de titel “Nochedim nifkadim” en werd in het Nederlands gepubliceerd onder de titel “Vriend of Vijand: Over Joden en Arabieren in Israël”. De oorspronkelijke titel – in Engels correcter vertaald naar “Sleeping on a Wire” – verwijst naar de moeilijke positie van de Israëliische Arabieren, ook wel de ’48-ers genoemd, ofwel de Palestijnen die sinds 1948 op het grondgebied van huidig Israël zijn blijven wonen en die dus niet in de Bezette Gebieden verblijven. Het koorddansen uit de titel – of liever ‘koordstaan’, zegt Grossman – is een verwijzing naar het “voorlopige leven [dat ze] leiden waarin de wil voortdurend geschorst en afgestompt wordt” (Grossman, 1993, p. 253). Zoals slapen op een koord voortdurende oplettendheid vraagt, zo eist het Israëliische regime ook van de Palestijnen op haar grondgebied voortdurende oplettendheid, en ook angst. Grossman is in dit boek iets voorzichtiger in zijn uitspraken dan in zijn voorgaand boek, wellicht door de kritieken die “Over de Grens” losmaakte. Toch komt ook hier zijn stem naar voor, door de manier waarop hij vragen formuleert. Hij sluit het boek af met een eigen kritiek op de feiten, een kritiek die vorm gekregen heeft door zijn ervaringen tijdens het schrijven van het boek. Het recentste non-fictie boek met betrekking op het Israëliisch-Palestijns conflict is “Angst vreet de ziel op: Een oorlog die niemand winnen kan”. Het is een compilatie van diverse artikels die eerder gepubliceerd werden in de kranten *al-Ayyam*, *The Guardian*, *Ha’aretz*, *Yedioth Ahronoth*, *Libération*, *La Repubblica*, *de Standaard* en andere. Het betreft artikels en opiniestukken die Grossman schreef tussen september 1993 en september 2002 waardoor het mooi aansluit op voorgaande twee boeken (respectievelijk gepubliceerd in 1987 en 1992). In het boek merk je een evolutie van voorzichtig optimisme naar zwart pessimisme. “Opeens: menselijk contact”, het openend artikel van september 1993 dat Grossman schreef naar aanleiding van de Oslo-akkoorden, eindigt met het geloof dat het contact tussen Rabin en Arafat een stap is naar een doorbraak. De afsluitende woorden zijn veelbelovend: “Hier is hij dan: de

toekomst” (Grossman, 2003, p. 19). Het laatste artikel uit september 2002 eindigt echter met een heel pessimistische toon:

Twee jaren zijn verstreken en er is geen hoop. De situatie laat zich op verschillende manieren samenvatten. Ik wil dat doen door twee feiten aan te halen die opvielen in de berichtgeving van de afgelopen maand. Ten eerste. Volgens de gegevens van de Verenigde Naties lijdt momenteel meer dan een kwart van de Palestijnse kinderen tengevolge van de situatie aan ondervoeding. Ten tweede. Binnenkort krijgen Israëliëse schoolkinderen speciaal onderricht in het tijdig identificeren en ontdekken van zelfmoordstrijders. De Israëliërs en Palestijnen die weigeren het verband te zien tussen deze feiten, zorgen ervoor dat we elkaar nog vele jaren in gijzeling zullen houden, als makelaars van een nodeloze en zinloze dood. (p.187)

Het lijkt alsof Grossman in de tien jaar tussen 1993 en 2002 alle hoop voor een betere toekomst verloor.

Deze drie journalistieke werken worden aan de hand van Frame Analysis onderzocht. Grossman's werk valt moeilijk in één frame te passen. Omdat frames elkaar niet hoeven uit te sluiten, maar daarentegen een meerwaarde kunnen bieden door elkaar aan te vullen (Deprez A., persoonlijke communicatie, 7 juli, 2008), worden hier alle frames van Gamson en Wolfsfeld onderzocht als mogelijke optie. We toetsen in welke mate elk frame wordt onderschreven en zullen daaruit concluderen welk frame Grossman het meest aanhangt en welk discours hij dus volgt.

2.2.1. Strategic Interests Frame

Dit is de kern van de tragedie: twee volken zijn door hun lange strijd nauwelijks meer in staat weloverwogen op te treden en zich tegen zichzelf te beschermen. Nu gaan ze met open ogen, maar misschien wel verblind door haat en angst, een verschrikkelijke confrontatie tegemoet. Het enige wat dit vreselijke noodlot kan afwenden is een snelle internationale interventie. (Grossman, 2003, p. 124)

Het *strategic interests* frame heeft, zoals reeds vermeld, betrekking op het Midden-Oosten als speelveld voor de grootmachten tijdens de Koude Oorlog. “Action in the Middle East must be seen as part of the global chess game with the Soviet Union. It happens at the moment to be the center of action in this larger game,” schrijft Gamson (1981, p. 8). De Koude Oorlog is intussen geschiedenis en daarom stel ik voor om dit frame open te trekken tot een algemenere internationale bemoeienis en interventie in het Midden-Oosten. De Verenigde Staten van

Amerika zijn nog steeds aanwezig in de regio en dit vooral door haar banden met Israël. De organisatie van de Verenigde Naties is een vrij recent opgerichte unie die haar vleugels spreidt over de ganse wereld, of dat toch betracht. Tal van Europese en andere ngo's overspoelen de regio. Het Midden-Oosten was en is nog steeds "a theatre of major power competition". Volgens Lustick (1997) is dit net de reden waarom in het Midden-Oosten nog steeds geen grootmacht opgestaan is en de situatie tot een status quo veroordeeld is. Hij stelt dat het Westen het Midden-Oosten nooit toegestaan heeft om zich te ontwikkelen zoals Europa en Noord-Amerika dat zelf deden, namelijk door het uitvechten van oorlogen: "In the Middle East [...] rulers of territories, or candidates for rulership, found themselves not only overwhelmed by the tremendous power of individual European or North American states [...] but subjected to an elaborate array of international institutions and norms" (Lustick, 1997, p. 657). In de oorspronkelijke betekenis van het frame wordt de oorzaak van het Israëlisch-Palestijns conflict dus toegewezen aan de Koude Oorlog in het algemeen en de USSR in het bijzonder: "The Cold War is at the root of the conflict. Without Soviet exploitation of the issues, Arab-Israeli conflict would be resolvable or, at the least, could be contained and localized" (Gamson, 1981, p. 9). Binnen het algemenere frame dat ik zojuist voorstelde, wordt de oorzaak van het conflict toegewezen aan de huidige internationale bemoeienis in de regio.

Het vernieuwde *strategic interests* frame wordt niet ondersteund in Grossmans werk. Integendeel, Grossman is van oordeel dat de situatie uitzichtloos en onoplosbaar is, mede door de onbekwaamheid van de leiders die niet uit de impasse lijken te raken die de regio nu reeds decennia teistert. Meerdere keren beklagt Grossman zich over de aanpak van Netanjahoe, Sjaron en Arafat. Daarom meent hij dat de regio nood heeft aan buitenlandse bemoeienis, al bekritiseert hij de manier waarop dat nu gebeurt: "De Amerikaanse tactiek, beide partijen in hun sop laten gaarkoken, heeft geen effect. De Europese omzichtigheid is ook niet op haar plaats. Wat we nu nodig hebben is vastberaden pressie op beide partijen, met name op Israël, dat de meeste kaarten in handen heeft" (Grossman, 2003, p. 47). Hoe die interventie er dan concreet moet uitzien, zegt hij in een later artikel: "Het enige wat dit vreselijke noodlot kan afwenden is een snelle internationale interventie. Die kan beginnen met het organiseren van een topconferentie in de regio zelf. Aan die reddingconferentie nemen deel de regeringshoofden van de Europese Unie, de secretaris-generaal van de VN, de leiders van de Arabische landen [...] en een hooggeplaatste vertegenwoordiger van de president van de Verenigde Staten" (Grossman, 2003, p. 124). Grossman spreekt ook nog van een troepenmacht die een afscheiding moet vormen tussen Israël en Palestina. De VN duidt hij als de welwillende partij die Israël het leven gaf: "Vergeet niet dat dit het enige land ter wereld is dat tot stand is gekomen via een beslissing van de Verenigde Naties, zodat het joodse volk niet langer zou lijden als gevolg van zijn

uitzonderlijke positie als statenloze minderheid die is overgeleverd aan de genade van anderen” (Grossman, 200, p. 106-107).

We kunnen concluderen dat Grossman oproept tot internationale interventie als de enige oplossing voor de regio, waar het *strategic interests* frame net meent dat internationale interventie aan de basis van het conflict ligt. Dit frame is dus niet toepasbaar op Grossman's werk.

2.2.2. Feuding Neighbors Frame

Terwijl ik deze regels schrijf, voel ik hoe zinloos het is steeds maar weer de argumenten te herhalen die we allemaal zo goed kennen. Wat heeft het voor zin om niet ter zake doende wederzijdse beschuldigingen te blijven uiten, als er zowel aan Palestijnse als aan Israëliërs honderden onschuldige mensen worden gedood? Wat heeft het in de huidige situatie voor zin vast te stellen wie de schuldige is, wie er begonnen is? Wij allen, Israëliërs en Palestijnen, zijn tot op zekere hoogte medeplichtig aan de tragedie die ons heeft getroffen.
(Grossman, 2003, p. 100)

In het *feuding neighbors* frame krijgen beide partijen, Israël en Palestina, de schuld voor het aanslepende conflict. Volgens Gamson (1981) is in dit frame de hoofdoorzaak van het conflict

[...] the destructive cycle of hostile acts that stimulate a hostile response, and the unwillingness of both sides to forget the injuries of the past and make peace. The Camp David accord was a hopeful sign since. It represents at least a partial reconciliation and end to the feud. But the Sadat assassination suggests how fragile is the peace in such a conflict, and how easily the cycle of mutual hostility could begin again - if indeed, it has ever really ceased. The appeal to principle here is to live and let live. Let bygones be bygones. (p. 11)

Wraakacties leiden nooit tot een oplossing en in een dergelijke situatie kan geen van beide partijen dan ook op enige sympathie rekenen. In dit frame komen twee thema's aan bod die ik hieronder apart belicht: 1) de vele vergeldingsacties van beide partijen en 2) een verschillende identiteit die aan de basis ligt van de twist.

2.2.2.1. Een vicieuze cirkel van wederzijds geweld

Grossman ondersteunt het *feuding neighbors* frame heel duidelijk in zijn werk. Hij verfoeit geregeld de verschillende vergeldingsacties van beide partijen. Zijn afkeer van de vader van een terrorist, bijvoorbeeld, spreekt boekdelen. In 1987 ontmoet Grossman de vader van een man die

verschillende Joodse Israëli's vermoord heeft. Hij spreekt met de man en gaat huiswaarts. Nadien informeert hij wie de slachtoffers in kwestie waren: een koppel dat in het bos aan het wandelen was en een ander koppel in de buurt van een Joodse nederzetting. Grossman reageert geschokt op dit nieuws en weigert de man opnieuw op te zoeken. Uiteindelijk vat hij toch moed en gaat opnieuw met de vader spreken. Hij laat in zijn boek "Over de Grens" deze man aan het woord: hoe hij dagenlang ondervraagd werd naar zijn zoon – waarmee hij reeds jaren geen contact meer had –, hoe hij zich nadien dagelijks moest aanmelden, hoe het ouderlijk huis opgeblazen werd en de man met zijn familie dakloos werd als wraak op terreurdaden die hij niet zelf gesteld had (Grossman, 1988, p. 166 ev). Uit zijn afkeer blijkt dat Grossman de terreurdaden beschouwt als oorzaken waarom het conflict blijft aanslepen. Het gaat hem echter niet enkel om de Palestijnse terreurdaden, maar ook om de manier waarop het Israëliësch regime daarop reageert.

Hier volgen de meest sprekende zinnen en fragmenten waarin Grossman protesteert tegen de eindeloze (vergeldings)acties. Woorden waaruit het protest blijkt zijn cursief gedrukt. Het protest blijkt ofwel uit de woordkeuze, ofwel uit het gebruik van ironie/sarcasme.

- In juli 1997 vinden verschillende bomaanslagen plaats in Jeruzalem. Grossman wijst op de contradictie van het Israëliësch regime enerzijds en op de lafhartigheid van Arafat anderzijds die samen zorgen voor de spiraal van geweld in de regio: "De twee volken hebben niet geleerd. Israël veroordeelt het gebruik van geweld en terreur, *maar zet zelf* al zijn politieke, economische en militaire macht in om de Palestijnen in de bezette gebieden te onderdrukken en ieder opflakkerend sprankje hoop bij de Palestijnen onmiddellijk te doven. Arafat is in zijn ontredde, maar ook vanuit zijn *berekenende cynisme*, evenmin bereid van geweld af te zien. Zeer bewust heeft hij zich onthouden van elke serieuze poging om het terrorisme en de aanhangers van Hamas te bestrijden. [...] Bij elk publiek optreden houdt hij de optie van een eventuele oorlog zorgvuldig open." (Grossman, 2003, p. 46)
- In een artikel naar aanleiding van de al-Aksa Intifada: "Op stenengooiers wordt gereageerd met *meedogenloos* militair optreden." (Grossman, 2003, p. 100)
- Artikel naar aanleiding van een zelfmoordaanslag in het centrum van Jeruzalem, augustus 2001: "Beide partijen bevinden zich nu al ruim tien maanden in een *onzinnige*, duizelingwekkende geweldsspiraal. Zij weten niet hoe zij moeten stoppen. In de *krankzinnige* logica van dit conflict is het uiteraard mogelijk iedere moord te rechtvaardigen door naar de vorige te verwijzen." (Grossman, 2003, p. 126)
- In november en december 2001 volgen de ene na de andere zelfmoordaanslag elkaar op en maken in totaal 41 doden en 262 gewonden aan Israëliësch kant. Sjaron belooft de Israëliësch vergeldingsacties op te voeren. "Dat elke gewelddadige reactie van Israëliësch

kant tot een verdere escalatie zal leiden, daar lijkt niemand meer bij stil te staan.” (Grossman, 2003, p. 146)

- Februari 2002, het geweld blijft aan beide zijden toenemen. Tijdens een persconferentie belooft premier Ariël Sjaron plechtig het terrorisme met alle mogelijke middelen te bestrijden. Grossman schrijft een artikel, in briefvorm gericht aan Sjaron, dat driipt van het sarcasme. Hij spreekt de eerste minister aan met “Caesar”, waarbij hij suggereert dat Sjaron aan hoogheidswaanzin lijdt. “*Ga zo door, Caesar*. Overal wacht ons de dood, maar ga zo door. Maak u maar geen zorgen over onze onbeduidende levens en onze onbeduidende dood. U hebt een plan. Dus kunnen we erop rekenen dat al wat we iedere dag zien slechts een voorbode is van iets beters, van een briljant concept dat in een oogwenk het hele decor zal veranderen.” (Grossman, 2003, p. 153); “Soms durven *kwade tongen* te opperen dat het ondanks de slechte kaarten die we hebben gekregen – de wanhoop, de Palestijnse bloedbaden in onze steden, de nederzettingen, de onmogelijke Arafat – toch mogelijk was geweest het spel beter te spelen. Door iedere kans op deëscalatie en overleg meteen aan te grijpen, door slim te zijn in plaats van alleen maar gelijk te hebben. [...] Maar *natuurlijk* zijn al deze gedachten van geen enkel belang. Uw trouwe burgers hebben volledig vertrouwen in *uw wijsheid en uw visie*.” (p. 155-156); “Maar tot dat moment zullen we u met heel ons hart steunen, en zelfs al gaan we sterven, tientallen, honderden, duizenden van ons, groeten wij u, Caesar.” (p. 156).

Bovenstaande citaten illustreren Grossmans afkeer van de vele wederzijdse vergeldingsacties. Op deze manier krijgt het *feuding neighbors* frame heel duidelijk vorm in zijn werk, daar dit frame net deze acties als basis voor het conflict aanwijst.

2.2.2.2. Oorzaak van de twist: een kwestie van identiteit

Een belangrijk element binnen het *feuding neighbors* frame is de verschillende identiteit van beide partijen. Het fundamentele verschil tussen de partijen ligt misschien wel aan de grondslag van het probleem. Israëli's en Palestijnen worden getekend als twee verschillende volkeren, een splitsing die in het *dual liberation* frame minder benadrukt wordt en waarbij men zelfs eerder focust op de gelijkenis tussen beide volkeren. Een eerste vorm van identiteitsbewustzijn dat Grossman aan het woord laat is de Palestijnse identiteit die vrij recent ontstaan is. Daarnaast gaat Grossman dieper in op het verband tussen identiteit en indoctrinatie. Als derde punt wordt het bewust negeren van de andere partij aangehaald om vervolgens te eindigen met hoe ook Grossman zich schuldig maakt aan deze “identiteitsdeling”.

Opvallend is dat de Palestijnse identiteit een recent ontwikkeld gegeven is. De Palestijnen die Grossman interviewt in de Westelijke Jordaanoever en Israël wijzen daar zelf geregeld op. Een man die jarenlang in de Israëlische gevangenis vast zat, zei tegen Grossman: “Toen ik in de gevangenis belandde, wist ik niet eens dat ik Palestijn was. Dat hebben ze me daar geleerd. Nu heb ik eigen meningen” (Grossman, 1988, p. 20). Een man die getuigt onder de schuilnaam Taher bevestigt dat: “We hebben een identiteit, wat we vroeger niet hadden.” (Grossman, 1988, p. 90). Een andere man had wegens studie in het buitenland via zijn vader een beurs aanvaard van de Fatah. Later is hij volledig gebroken met de organisatie. Eens terug in Israël werd hij gearresteerd en zat hij vierenveertig dagen in hechtenis. Hij vertelt hierover: “Vierenveertig dagen. Ik ben niet mishandeld, ik ben daar goed behandeld. Maar toch. Heb je wel een idee wat dat is, vierenveertig dagen in de gevangenis?” Grossman merkt op: “Daarvoor was hij nooit politiek actief geweest. Hij wist niet eens wat het betekende: Palestijn zijn. Men mag wel aannemen dat hij in de gevangenis het een en ander geleerd heeft. Vierenveertig dagen. Een volledige cursus nationaal bewustzijn.” (Grossman, 1988, p. 80). De ironische ondertoon verradt Grossmans mening dat hij Israël verantwoordelijk acht voor het uitspelen, misschien zelfs creëren, van dat identiteitsverschil.

Identiteit is iets wat met de paplepel ingegeven wordt. In een Palestijnse kleuterschool vraagt Grossman aan een kindje wie de Joden zijn. Het kind antwoordt: “Het leger.” Als Grossman vraagt of er ook nog andere Joden zijn, luidt het antwoord negatief (Grossman, 1988, p. 30-31). Een andere kleuter stormt op Grossman af met een plastic stok en schiet hem daarmee neer. De kleuterleidsters vragen aan de jongen op wie hij wil schieten. Wanneer de jongen vastberaden antwoordt: “Op de joden”, blinken de kleuterleidsters van trots. Naar aanleiding van dit voorval vraagt Grossman zich af: “Moet dat zo? Steeds weer een nieuwe generatie tot haat opvoeden? Tot passiviteit die door haat rechtvaardigd wordt? Zouden jullie het niet op een andere manier kunnen proberen?” (Grossman, 1988, p. 31). Hetzelfde ziet Grossman bij Joodse extremisten van Goesj Emoënim. Naar aanleiding van een Palestijnse aanslag waarbij een 35-jarige, zwangere vrouw omgekomen is en haar kinderen en man met zware verwondingen voor hun leven moeten vechten in het hospitaal, dreigt Rabbijn Levinger met een nieuwe ondergrondse. “De subtiele suggestie van de rabbijn zal tot een van de jonge leden van Goesj Emoënim wel doorgedrongen zijn. En later zullen ze weer schrikken en zeggen dat hun opvoeding juist tegen geweld gericht was,” merkt Grossman droog op (Grossman, 1988, p. 182). Het gebruik van ironie wijst op Grossmans duidelijke afwijzing van deze in haat doordrenkte indoctrinatie. Hij drijft zijn ironie zelfs verder tot een scherp sarcasme. Wanneer Levinger uiteindelijk oproept tot doodstraf en Danielle Weiss, secretaris van Goesj Emoënim, helemaal opgaat in de toespraak van Levinger, schertst Grossman: “Ik zie hen al met de gestileerde bewegingen van een offeren wraakritueel naar elkaar toe dansen” (Grossman, 1988, p. 182). De haat wordt van generatie

op generatie doorgegeven. Beide volkeren voeden op die manier het conflict, zegt Grossman. Het is een vicieuze cirkel waar niet meer aan te ontsnappen valt.

Deze expliciete afwijzing van de andere partij kan zich ook uiten in het tegenovergestelde: het bewust negeren ervan. Hier volgen drie voorbeelden die Grossman bekritiseert in zijn werk. Ten eerste: Grossman protesteert tegen de overwegende aanwezigheid van Hebreeuws boven Arabisch: “Die bifocale, joods-Arabische blik helpt me enorm. Hoe had ik de afgelopen maanden anders de weg kunnen vinden over die duizenden kilometers weg waar nauwelijks een belangrijk verkeersbord in het Arabisch te zien was? [...] Had ik paracetamol en aspirine uit elkaar kunnen houden als ik geen Engels en Hebreeuws las? [...] (Aan de andere kant, als ik geen Hebreeuws kon lezen waren die stickers op bestel- en vrachtauto’s me bespaard gebleven met daarop ‘Joodse arbeid!’)”(Grossman, 1993, p. 171). Het Arabisch is nochtans een officieel erkende taal in Israël en de Arabische Israëli’s vormen een niet te negeren minderheid. Ten tweede: in een middelbare school neemt Grossman interviews af van jongeren uit het zesde jaar. Hij vraagt hen of ze weten wat de shoah is. Een meisje antwoordt dat daarbij zes miljoen Joden vermoord zijn. Ze voegt daaraan toe: “Zeggen zij” (Grossman, 1993, p. 148) als ware dat een leugen die de Joden hen wilden wijsmaken. Een jongen meent dat er zeker niet meer dan één miljoen slachtoffers gevallen zijn tijdens de shoah en dat enkel omdat ze Hitler wilden beletten om alle volkeren en naties ter wereld te verenigen (Grossman, 1993, p. 148). Wanneer de enigszins geschokte Grossman de directeur vraagt hoe het komt dat de leerlingen zo bitter weinig kennen van de Joodse geschiedenis, schuift die de verantwoordelijkheid door naar de hogere instanties. Ten slotte: Grossman vertelt over een man in een Joodse nederzetting, verbonden met Goesj Emoënim, die zegt niet te willen stilstaan bij de toestand van de Arabieren omdat hij in oorlog leeft met hen. Grossman protesteert hiertegen: “Wat we doen als we iemand willen negeren, is in onszelf een soort barrière opzetten. Kun je je jarenlang tegenover een “bepaald soort” mensen, waar je dagelijks mee te maken hebt, hardvochtig en harteloos opstellen, zonder dat die instelling ook in andere gebieden van je leven doordringt?” (Grossman, 1988, p. 46). Hiermee roept Grossman op tot meer openheid, tot een poging om neutraal zijn en de beide kanten van het conflict onder ogen te zien. Hij bekritiseert de Arabische jongeren die de impact van de shoah zwaar onderschatten omdat zij niet geïnteresseerd zijn in de Joodse geschiedenis en zo deelnemen in een blinde haat die geen gronden heeft. Hij bekritiseert Goesj Emoënim omdat ze niet ruimdenkend zijn, weinig aan cultuur doen, geen Arabisch kennen – en het weigeren te leren – terwijl ze tussen de Arabieren wonen, enkel godsdienstliteratuur lezen en bijna geen andere boeken, etc. (Grossman, 1988, p. 50). Net door de blindheid en geslotenheid van dergelijke extremisten, meent Grossman, blijft het conflict vastzitten in een eindeloze twist tussen twee burens.

Niet enkel de Palestijnse stemmen in Grossmans boeken wijzen op die afstand en vervreemding tussen beide partijen. Grossman is zich – soms tot beschamens toe – bewust van de tweedeling die hij ook zelf maakt. Wanneer hij voor onderzoek naar een Palestijns dorp gaat en een groep Palestijnse kleuters ziet voorbij trekken, schrijft hij (Grossman, 1988):

Na enige mentale inspanning – die iedere vreemdeling, zeker een jood en Israëli, wel nodig zal hebben – begin ik dan ook gezichten te onderscheiden, stemmen, glimlachjes, karaktertrekken en geleidelijk aan ook schoonheid en tederheid – wat niet zo makkelijk is, wat een bepaalde mate van geestkracht vergt, omdat ik tenslotte ook geleerd heb de Arabieren met die ingekeerde, blinde blik te bekijken die het mij (alleen mij?) makkelijker maakt met hun verwijtende, beschuldigende, bedreigende aanwezigheid te leven. Maar in de komende weken moet ik juist het tegendeel doen: ik moet me begeven in de haard van mijn grote angst en huivering, [...] me voor deze verzwegen werkelijkheid openstellen. (p. 27)

Grossman reageert geschokt wanneer hij zichzelf betrapt op het feit dat hij zelf soms racistische ideeën koestert. Over de ontmoeting met een Arabische Israëli schrijft hij: “Toen ik hem jaren geleden voor het eerst ontmoette, vond ik zijn uiterlijk iets dreigends hebben. Ik moet mezelf dwingen om het hier voluit op te schrijven, want daar gaat het tenslotte om: hij had iets dreigends Arabisch. Met zijn donkere gezicht, zijn dikke snor, en de agressie die ik in hem meende te signaleren verpersoonlijkte hij voor mij, gevangen in mijn eigen cirkel van angst en vervreemding, ‘de Arabier’.” (Grossman, 1993, p. 17). Het feit dat Grossman “zichzelf moet dwingen het neer te schrijven” wijst op zijn schaamte bij die conclusie. De man in kwestie spreekt vervolgens over de mogelijke aanwezigheid van de Arabieren in Tel Aviv en omschrijft die als “een zwarte massa in de straten van Tel Aviv”. Grossman (1993) schrijft:

En toen kwam er in mij iemand in beweging, een soort nerveuze veiligheidsman die de doorgebroken linies weer in het gareel ging brengen. Ik geloof dat hij gealarmeerd was door de woorden ‘ruimte voor hen onder ons’. Hij maakte deel uit van mij, ik was hem de laatste maand al een paar keer tegengekomen, en nu wilde hij weten wat ik precies bedoelde: Hoeveel ruimte moet er gemaakt worden? En ten koste van wie? [...] En terwijl hij praatte deed ik een onaangename ontdekking: als Azmi B’sjara het bijvoorbeeld over een ‘zwarte massa in de straten van Tel Aviv’ heeft, deinst er iets in mij terug en zet het een hoge rug op. En ineens was ik degene die op de proef gesteld werd: hoe oprecht is mijn hoop op coëxistentie met de Palestijnen in Israël? [...] Hoeveel ruimte wil ik ‘hun’ eigenlijk geven in de joodse staat? [...] Deze vragen overvielen mij, ik was er niet op voorbereid. (p. 20)

Grossman tekent zich hier duidelijk als een Joodse Israëli. Hij schrikt daar echter van en distantieert zich zelfs van die opinie door zijn woordgebruik (“er kwam in mij iemand in

beweging” en “ik was hem al een paar keer tegengekomen” als ware het iemand anders), of althans dat wil hij maar tegelijk merkt hij dat het niet kan (“hij maakte deel uit van mij”). De gebruikelijke “wij versus zij” opdeling is iets wat Grossman vaak gebruikt, om duidelijk onderscheid te maken wanneer hij praat over beide volkeren. Hij bedoelt daar verder niets mee. Zo gebruikt hij ook nooit termen als “de vijand” of “de Ander” voor de Palestijnse bevolking, of poogt hij althans die termen zo veel mogelijk uit zijn woordenschat te weren: “Zijn ze inderdaad een vijand? Hoe bepaal je of iemand een vijand is? [...] Want hoelang kan een relatief grote minderheid door de meerderheid bestempeld worden als vijand zonder dat uiteindelijk ook te worden?”, wijst Grossman op het gevaar van de Palestijnen als vijand te beschouwen (Grossman, 1993, p. 263). In plaats daarvan gebruikt hij de termen “zij”, “de Palestijnen”, “de Arabische Israëli’s”, “de Arabieren”, etc. De term “de Ander” hanteert Grossman enkel in zijn essay “De Ander van Binnenuit kennen” maar daarmee doelt hij op iedereen buiten zichzelf, als een literair proces om “de Ander”, of het personage in zijn boek dat andere kenmerken heeft dan zichzelf, te omschrijven, al is in sommige passages duidelijk dat hij hiermee vooral de Palestijnen bedoelt.

Concluderend kunnen we stellen dat Grossman tal van elementen uit het *feuding neighbors* frame opneemt in zijn werk. Hij verwijt zowel Israël als de Palestijnen voor de onophoudelijke geweldsspiraal door de talloze vergeldingsacties en duidt deze mede als oorzaak voor het voortduren van het conflict. Belangrijk thema binnen de eindeloze twist is de verschillende identiteit van beide volkeren. Grossman verwijt vaak het uitspelen van dit identiteitsverschil in het conflict door zowel Israëli’s als Palestijnen, maar moet toegeven dat hij zich soms zelf schuldig maakt aan de tweedeling. Het *feuding neighbors* frame is duidelijk terug te vinden in Grossmans werk en dit wijst op de poging tot neutraliteit van de auteur.

2.2.3. Dual Liberation Frame

“We zijn niet verliefd op de joden, we zijn niet blij met ze, niet zo van ‘wat fijn dat ze er zijn’.

Maar ze zijn er, en daar zullen we mee moeten leven.”

Mohammad Darawsje (Grossman, 1993, p. 5)

Het *dual liberation* frame vertrekt vanuit het standpunt dat beide volkeren een legitieme claim op het gebied kunnen maken. Echter, “[h]istory is less important to human justice than is present human reality. Whatever should have happened 2000 years ago, or 200 years ago, or 20 years ago, today both an Israeli people and a Palestinian people exist” (Grossman, 1981, p. 11). De enige oplossing is met andere woorden een compromis dat beide standpunten verdedigt. In dit compromis moeten de Palestijnen en de Arabische wereld Israëls bestaansrecht – als Joodse

staat in het Midden-Oosten – erkennen en vice versa moet Israël aanvaarden dat de Palestijnse kwestie niet alleen een vluchtelingenprobleem vormt, maar dat de behoefte aan een Palestijnse staat reëel is (Gamson, 1981, p. 12). In Grossmans werk vinden we diverse elementen uit dit *dual liberation* frame terug. Ten eerste is hij overtuigd van het feit dat beide partijen een legitieme claim op het land kunnen maken. Vervolgens legt hij nadruk op de gelijkenis tussen de beide volkeren, dit in tegenstelling tot voorgaand frame. Tenslotte wijst hij op een verleden van falende compromissen als oorzaak van het langdurige conflict.

2.2.3.1. Twee in één: Palestijnen en Israëli's in het Midden-Oosten

De stichting van de staat Israël was geen geschiedkundige fout die nooit had mogen plaatsvinden. De Joden hebben volgens Grossman wel degelijk een plaats in het Midden-Oosten en meer specifiek het huidige Israël. Het Joodse recht op aanwezigheid in de regio wordt in zijn werk verschillende keren uitgedrukt: “Wij zijn uiteraard geen gasten in het Midden-Oosten. We behoeven geen toestemming van de Arabische landen om hier te zijn, en we hebben die ook nooit gekregen” (Grossman, 1993, p. 275). Het feit dat de VN het joodse volk dit gebied gaf omwille van hun “uitzonderlijke positie als statenloze minderheid” (cfr. supra: *strategic interests* frame) bevestigt enkel de legitimiteit van hun claim. Het Palestijnse recht op het gebied wordt uitgedrukt door verschillende Palestijnen die Grossman aan het woord laat in zijn boeken. Zo is er een oude vrouw in het vluchtelingenkamp van Deheisje die vol heimwee vertelt over het water uit de bron van haar dorp dat zoveel zoeter was dan het water dat ze nu uit de put moet halen (Grossman, 1988, p. 15); of het meisje uit Lydda, dat zelf nooit in Lydda geweest is maar idyllische beelden schetst van hoe haar stad er volgens haar uit moet zien: grote, rode tomaten, een landbouwgrond die maar blijft geven, huizen als paleizen en een eeuwig blauwe lucht (Grossman, 1988, p. 15-16). Grossman “dacht eraan hoe verlangens de geliefde mooi kunnen maken” (Grossman, 1988, p. 15). De Palestijnen koesteren een hevige heimwee naar een bijna mythisch thuisland, een land waar ze jaren op woonden en dat hen nu gestolen werd. Zo vertelt Grossman over Ikrit, een Arabisch-Israëliësch dorp waar de mensen door het leger uit hun huizen werden gezet. Wanneer Grossman het verhaal navertelt schrijft hij “vijf jaar nadat ze op *listige* wijze van hun dorp *berooft* waren” (Grossman, 1993, p. 187) en “De bergen om ons heen zijn groen, Galilea ligt in de roes van de lente, alleen de heuvel van Ikrit is bijna helemaal kaal. Alsof ook de natuur besloten heeft deze verlatenheid te handhaven als herinnering aan de *schande*” (Grossman, 1993, p. 191). Tegelijk echter is hij bang voor een mogelijke terugkeer van de Palestijnen naar hun land: “Naar mijn mening zou het aanvaarden van de Palestijnse eis [i.e. het recht op terugkeer] een gevaarlijke stap zijn voor Israël, als joodse staat en als politieke eenheid. Israël moet zijn *gedeeltelijke* verantwoordelijkheid voor het vluchtelingenprobleem aanvaarden, maar de Arabische landen die het probleem in 1948 hebben gecreëerd, moeten dat

net zo goed” (Grossman, 2003, p. 103). Deze houding is opvallend en houdt eigenlijk in dat Grossman meent dat de Palestijnen recht hebben op het gebied, maar dan wel gestoeld op het principe van “Israëli’s en Palestijnen elk in hun eigen gebied”. Grossman is een fervent voorstander van het twee-staten-idee (Grossman, 1988, p. 12; 1993, p. 177; 2003, p. 17, p. 42, p. 104) waarbij de Arabische Israëli’s in Israël mogen blijven, maar het recht op terugkeer vanuit het buitenland en de Bezette Gebieden belemmerd wordt. Hij verantwoordt die wens door erbij te melden dat het de wil is van elke natie om de numerieke meerderheid te behouden, om op die manier “haar waarden en erfoed [te] behouden en ze door [te] geven aan toekomstige generaties, een verlangen dat chauvinistisch noch racistisch is” (Grossman, 2003, p. 103).

De eeuwenlange aanwezigheid van beide volkeren in de regio maakt de situatie enkel complexer. Waar het nu om gaat, is de moed om dat verleden te laten rusten en de huidige toestand te aanvaarden waarbij de twee volkeren aanwezig zijn in de regio. Wanneer Menasje Ben-Ari²¹ praat over het Joodse recht op aanwezigheid in de Westelijke Jordaanoever, vraagt Grossman hem: “Vind je die historische rekeningen nou zo relevant, dat je er het voor heden voor in gevaar wilt brengen?” (Grossman, 1988, p. 101). De ondertoon van zijn vraag (“echt zo belangrijk?”, “in gevaar brengen”) verraadt Grossmans eigen mening over het onderwerp: men zou beter korte metten maken met die historische rekeningen en beginnen te leven in het heden. Het zijn namelijk dit soort visies, zegt Grossman, die het conflict in stand houden. “En in de dingen die hij zo vriendelijk zegt, ligt de harde kern van het conflict besloten: twee volken die elkaars legitimiteit nog niet erkennen. De Israëli’s zien de Palestijnen als een verlengde van de Arabische landen; de Arabieren zien ons als een kunstmatig uitvloeisel van het imperialisme,” vat Grossman de kern van het probleem samen (Grossman, 1988, p. 105). “Het is simplistisch en onterecht om Israël’s positie principieel fout en die van de Palestijnen volkomen juist te noemen,” hamert Grossman nogmaals op het gelijk van beide partijen (Grossman 1988, p. 13), want beide volken kunnen evenveel aanspraak maken op een gelijk gebied.

2.2.3.2. Twee volkeren, niet zo ver uiteen

Aan de basis van de compromis-gedachte binnen het *dual liberation* frame ligt de focus op de gelijkens tussen de twee volken. Een compromis is enkel mogelijk tussen twee partijen die op gelijke voet met elkaar staan. Bovendien benadrukt deze gelijkens hun beider recht op aanwezigheid in het gebied Israël/Palestina. Twee volkeren die al zo lang in eenzelfde regio aanwezig zijn, moet wel enige gelijke kenmerken hebben. In een aantal passages benadrukt Grossman deze.

²¹ Menasje Ben-Ari: stichter van Kfar-Adoemim, een Joodse nederzetting in de Westelijke Jordaanoever.

- Grossman ontmoet een meisje in het vluchtelingenkamp Deheisje. Hij vraagt waar ze vandaag komt en ze antwoordt uit Lydda, een stad in Israël. “‘Ben je er geweest, in Lydda?’ ‘Nee, natuurlijk niet!’ ‘Wil je niet weten hoe het er nu uit ziet?’ ‘Alleen als we teruggaan.’ Dat zeiden alle anderen ook. Hiermee hanteren de Palestijnen de bekende, eeuwenoude strategie van de joden in de diaspora: ze plaatsen zichzelf buiten de geschiedenis. Ze sluiten hun ogen voor de harde werkelijkheid, en terwijl ze hun oogleden krachtig en aanhoudend op elkaar drukken, fantaseren ze hun eigen Beloofde Land. ‘Volgend jaar in Jeruzalem’, zeiden de joden in Litouwen en Krakau en Sana’a” (Grossman, 1988, p. 17). De zin “volgend jaar in Jeruzalem” wordt uitgesproken aan het einde van de sedermaaltijd op de belangrijke Joodse feestdag Pesach. Hiermee verwoorden de Joden in diaspora hun verlangen in het Beloofde Land te zijn. Grossman wijst hier op de gelijkenis met de Palestijnen die nu op hun manier “in diaspora” leven.
- “Op een dak zit een jongen van een jaar of twaalf. Zijn hoofd is kaalgeschoren, zijn ogen zijn gesloten en hij speelt met overgave op een kam die in papier gewikkeld is. Fiddler on the roof” (Grossman, 1988, p. 27). De link van het Palestijnse jongetje met “Fiddler on the roof” is opmerkelijk. Het is de titel van een bekende musical, gebaseerd op het boek “Tewje der Milchiger” van de Russische Jood Sholom Aleichem. Het boek speelt zich af tegen de achtergrond van de verdrijving van Joden uit Tsaristisch Rusland en de “fiddler” staat symbool voor het joodse volk *an sich*: een volk dat voortdurend te kampen kreeg met pogroms en verdreven werd, een volk in een voortdurende overlevingsstrijd. In het boek van Grossman wordt net dit symbool van Joodse overleving vergeleken met een Palestijnse jongen in de Bezette Gebieden.
- Grossman beschrijft het vluchtelingenkamp Deheisje in de Westelijke Jordaanoever: “Tussen twee huizen staat een betonnen bouwsel: wit geschilderd, ijzeren deur met veel gaten en het stempel van de United Nations Welfare and Relief Agency. Het doet denken aan onze openbare schuilkelders uit de jaren vijftig” (Grossman, 1988, p. 27).
- Grossman beschrijft de aanleg van infrastructuur in Barra als hij het dorp bezoekt: “Verderop, in het donker, schaart het sabbat-vierende Petah Tikwa zich om de soepborden en bij ons, ik bedoel bij hen, lost een vrachtwagen weer een andere lading stenen” (Grossman, 1993, p. 214). Grossman, zelf een (seculiere) Jood die op dat moment de sabbat zou moeten vieren, identificeert zich plots met de Arabische mensen in Barra. Hij herneemt zich, verbetert zijn “ons” naar “hen” waardoor hij zich opnieuw distantieert, maar toch hoort hij op het moment zelf bij het dorp.
- De manier waarop Grossman benadrukt dat beide volkeren, samen, in een benepen situatie zitten brengt Joden en Palestijnen dicht bij elkaar. Hij vergelijkt de situatie vaak met een ongeneeslijke ziekte (Grossman, 2003, p. 38-39, p. 117) of de Israëli’s en Palestijnen met “twee ten dode opgeschreven patiënten die niets over hun ziekte wensen te horen”

(Grossman, 1988, p. 11). De metafoor van een huwelijk wijst ook op de nauwe band die beide volkeren hebben, ook al is het een “gedwongen huwelijk” (Grossman, 1993, p. 225) of lijkt de situatie nu meer op “een echtscheidingsregeling waarbij de man en de vrouw verplicht zijn de rest van hun leven in hetzelfde appartement en soms zelfs in dezelfde kamer te blijven wonen” (Grossman, 2003, p. 80, p. 127).

Deze gelijkenis tussen de beide volkeren onderstreept hun beider recht op aanwezigheid in de regio. Ondanks de gemeenschappelijke geschiedenis en de grote overeenkomst tussen beide volkeren, lijken beide partijen echter niet capabel om tot een compromis te komen.

2.2.3.3. Een verleden van falende compromissen

Een compromis dat rekening houdt met beide partijen als legitieme partners in de regio is de enige mogelijke oplossing, althans binnen dit *dual liberation* frame. Grossman ondersteunt deze gedachte. Dat bleek reeds uit zijn persoonlijke definiëring van de hoofdoorzaak van het probleem: twee volken die elkaars legitimiteit nog niet erkennen (cfr. supra). Hij beklagt zich dan ook over het feit dat, veelal door de incompetentie van de leiders, reeds verschillende kansen op een compromis verkeken werden. Grossman heeft het daarbij niet enkel over opportuniteiten die zich voordeden in het recente verleden, maar reeds sinds het begin van de bezetting: “Als Israël twintig jaar geleden, of zelfs maar een jaar geleden, een van durf getuigend vredesinitiatief had ondernomen met betrekking tot de Palestijnen, dat zou zijn uitgangspositie, zowel in eigen land als daarbuiten, een stuk gunstiger zijn geweest dan nu,” verwijt Grossman zijn land op de twintigjarige verjaardag van de Zesdaagse Oorlog (Grossman, 1988, p. 8). Ook de Palestijnen maakten enkele historische blunders: “Ik probeer te bedenken hoe vaak Palestijnse leiders de kans op een eigen stuk grond voorbij hebben laten gaan: het verdeelingsplan van 1937, dan dat van 1947, misschien nog meer kansen. Maar blind als ze waren, hebben ze steeds weer nee gezegd” (Grossman, 1988, p. 22-23). Keer op keer maken de partijen dezelfde fout: “Het heeft er alle schijn van dat de Palestijnen en Israëli’s nogmaals een zeldzame gelegenheid zullen laten gaan om een regeling te treffen die tegemoetkomt aan de eisen van beide partijen” (Grossman, 1988, p. 12). De mislukking van Camp David 2000 stemt Grossman uitermate bitter. Arafat maakte er een vergissing door elk voorstel met betrekking tot Jeruzalem resoluut af te wijzen, meent Grossman. Verwijtend merkt hij op: “[men] kan zich niet aan de indruk onttrekken dat Arafat de situatie ditmaal verkeerd heeft ingeschat, zoals in het verleden *wel vaker* is gebeurd” (Grossman, 2003, p. 81). Het falen om tot een compromis te komen, verwijt Grossman de leiders van beide kanten. Hij beschrijft Sjaron en Arafat als “grootmeesters in een vreemd soort schaakspel, waarbij het de bedoeling lijkt de eigen stellingen zoveel mogelijk schade toe te brengen” (Grossman, 2003, p. 161), “cynische leiders”

(Grossman, 2003, p. 119), Sjaron als “kanongebulder” en Arafat als “een laffe en kortzichtige man” (Grossman, 2003, p. 146). Ook aan het adres van Benjamin Netanjahoe is Grossman niet mild: “gezien de nieuwe situatie die door *uw toedoen* is ontstaan” (Grossman, 2003, p. 41) of “In de periode sinds Netanjahoe aan de macht is gekomen, leek niemand in Israël werkelijk te begrijpen wat voor realiteit de premier met zijn *behendige* trucs liet ontstaan en wat de consequenties daarvan waren” (Grossman, 2003, p. 45). In tegenstelling tot Arafat, Netanjahoe en Sjaron, worden Rabin, Peres en Barak positiever getekend omwille van hun stappen tot onderhandeling. Zo probeerde Jitschak Rabin “een ingrijpende verandering²² door te voeren, ook al had hij jarenlang deel uitgemaakt van diezelfde werkelijkheid van terreur en geweld” (Grossman, 2003, p. 27) en legde Barak de kwestie Jeruzalem op tafel tijdens Camp David 2000. Grossman roept dan ook verschillende keren op tot onderhandelen: “Er is geen andere weg dan de weg die door wijlen Jitschak Rabin en Sjimon Peres is ingeslagen” (Grossman, 2003, p. 42), “Ziehier, een uitnodiging tot dialoog” (Grossman, 2003, p. 101), “Om dit te bereiken zal men onmiddellijk intensieve en doelgerichte onderhandelingen moeten starten. Wacht niet langer” (Grossman, 2003, p.127-128) en ook nog: “In plaats van zich te laten verleiden tot dubieuze acties als het markeren van een grens en het eenzijdig bouwen van een muur zou Israël er beter aan doen zijn energie te investeren in een onmiddellijke hervatting van de onderhandelingen” (Grossman, 2003, p. 178).

We kunnen besluiten dat Grossmans werk het *dual liberation* frame uitermate goed onderschrijft. De twee belangrijkste elementen binnen dit frame zijn 1) het recht van beide partijen op aanwezigheid in de regio en 2) een compromis als enige oplossing voor de toekomst. Het recht van beide partijen wordt benadrukt door de gelijkens tussen de twee volkeren, een gelijkens die Grossman verschillende keren aanhaalt in zijn werk. De oorzaak van het langdurige conflict is volgens Grossman het feit dat de staatsleiders steeds gefaald zijn om een compromis tot stand te brengen, hoewel een compromis levensnoodzakelijk is voor beide partijen.

2.2.4. Arab Intransigence Frame

Gedurende deze hele periode lieten de omringende Arabische landen niet af te verkondigen dat zij uit waren op Israëls vernietiging. Aangezien ze zich van hun militaire achterstand bewust waren, stelden ze zich tevreden met vijandige, kwaadwillige acties, zoals het afbuigen van waterbronnen en het oprichten van terroristische organisaties die zich bezighielden met het lukraak vermoorden van Israëli's, onder wie kinderen en weerloze burgers.

²² Grossman verwijst hier naar de Oslo-akkoorden van 1993. Hoewel ze enkel een kader vormden en dus mislukten in de uitvoering, prijst Grossman Rabin voor het feit dat hij aan de onderhandeltafel ging zitten.

In tegenstelling tot voorgaande twee frames, legt dit frame de schuld bij een van beide partijen, in dit geval de Arabische wereld. De oorzaak van het Israëliisch-Palestijns conflict is de weigering van de Arabische wereld om Israël's bestaansrecht te erkennen. Vaak wordt hierin het David versus Goliath verhaal verwerkt. Israël wordt dan geschetst als het slachtoffer met een traumatisch verleden dat het moet opnemen tegen de machtige vijanden die het kleine landje omringen. Hoewel Israël tegen een dergelijke vijand geen schijn van kans maakt, overwon het landje toch verschillende malen de hem opgedrongen oorlogen. Dit frame is opvallend aanwezig in Grossmans werk, en dan vooral in het voorwoord dat hij schreef voor "Over de Grens". In de volgende analyse ga ik dieper in op twee thema's die in Grossmans werk aan bod komen: 1) het David vs. Goliath-verhaal dat Israël schetst als een bijzonder kwetsbaar land dat zich moet verdedigen tegen een oppermachtige vijand die uit is op zijn vernietiging en 2) de onschuld van Israël, zowel inzake het Palestijnse vluchtelingenprobleem, als inzake de oorlog van 1967.

2.2.4.1. *David versus Goliath*

"Over de Grens" werd in Israël in 1987 gepubliceerd. Voor de Nederlandstalige editie schreef Grossman een voorwoord waarin hij de situatie schetste. In dat voorwoord maakt hij opvallend gebruik van het *Arab intransigence* frame. Hij vertelt hoe de staat Israël gesticht werd om daags nadien binnengevallen te worden door vijf Arabische landen "die uit waren op het vernietigen van de staat" (Grossman, 1988, p. 8). Grossman meldt vervolgens hoe zwak de staat was ("slechts 6000 man sterk, waaronder overlevenden van de Holocaust"). Dit – heel zeker traumatisch – verleden is in zekere zin gerelateerd met het ontstaan van de staat Israël, maar heeft in principe geen directe band met de strijd tegen de Arabische landen in 1948. Toch meldt Grossman dit litteken van het Joodse volk. Het pas geboren land wordt vervolgens omschreven als:

- "een buitengewoon kleine, kwetsbare staat" (Grossman, 1988, p. 8)
- "het smalste gedeelte was minder dan vijftien kilometer breed" (Grossman, 1988, p. 8-9)
- "vrijwel de hele bevolking bevond zich binnen het bereik van de Arabische artillerie" (Grossman, 1988, p. 9)
- "kwetsbare, fragiele bestaan" (Grossman, 1988, p. 9)
- "de enige democratie in het Midden-Oosten" (Grossman, 1988, p. 9)

Grossman benadrukt dat de komst van het Joodse volk zorgde voor een betere landbouw in de regio en vorderingen bracht in de wetenschappen en cultuur. Terwijl het nieuwe land met zijn bevolking gekenmerkt wordt door kwetsbaarheid en angst, maken de Arabische landen "doortrokken van haat en dronken van macht" zich op voor een nieuwe oorlog in 1967: "meer

dan honderd miljoen Arabieren hoopten een *vredelievend* land van drie en een half miljoen joden en zo'n half miljoen Arabieren voorgoed te vernietigen" (Grossman, 1988, p. 9). Grossman benadrukt nogmaals de onschuld van het kleine Israël in de slachtofferrol die hij nu ten berde brengt: de angst dat het tragische verleden het Joodse volk andermaal achtervolgt, nadat de weinige overlevenden gevlucht waren voor hun leven. Israël deed dienst als toevluchtoord en nu wordt hen dat ei zo na opnieuw afgenomen. Het voorwoord van "Over de Grens" is niet de enige plaats waar Grossman de kwetsbaarheid van het kleine Israël tegenover de almacht van de omringende Arabische wereld benadrukt. In "Angst vreet de ziel op" lezen we:

Daar ligt het minuscule staatje Israël, dat zo klein is dat de naam op de kaart er niet eens in past en dat in het midden nog geen elf kilometer breed is. Het wordt omringd door *vijandige* landen en volken, waarvan een aantal in de greep zijn geraakt van een fundamentalistisch islamisme, vervuld van haat tegen de joden om hun jood-zijn en met de uitdrukkelijke wens de joodse staat te vernietigen. [...] Het is begrijpelijk dat [de Israëli's] geneigd zijn om agressieve, oorlogszuchtige leiders te volgen, zich te verschansen in een harnas, angstig, argwanend en getekend door *hun verleden*, in afwachting van de volgende botsing. (p. 9-10)

Let op de omschrijving "nog geen elf kilometer" waar in "Over de Grens" "minder dan vijftien kilometer breed" stond. Ook hier weer verwijst Grossman naar de shoah als een traumatisch verleden dat het Joodse volk kwetsbaar maakte. Dit is niet de enige passage waar Grossman van het *Arab intransigence* frame gebruik maakt. Verder in het boek lezen we: "In deze gesprekken herinner ik hen er altijd aan dat de Arabische wereld nooit enige oprechte goede wil heeft getoond tegen de *kleine* joodse *vluchtelingen*staat en dat Israël niet bepaald omringd wordt door het Leger des Heils" (2003, p. 64). De ironische ondertoon benadrukt de kwade wil van de Arabische landen. De volledigheid die elk onderzoek nastreeft gebiedt echter ook te vermelden dat Grossman wijst op het gevaar dat Israël gaat afglijden "naar een houding die uiterst gevaarlijk is voor het land zelf: de houding van het slachtoffer, van de vervolgte jood. Bijna elke bedreiging van het land – zelfs de dreiging die uitgaat van de Palestijnen, die Israël op het slagveld nooit zullen kunnen verslaan – wordt opgevat als een absoluut doodsgevaar dat genadeloze reacties rechtvaardigt" (Grossman, 2003, p. 115-116). Ondanks deze laatste waarschuwing is de hoofdtoon binnen Grossmans werk echter een toon van medelijden met het arme, kleine Israël, een toon die het ook *Arab intransigence* frame eigen is.

2.2.4.2. Onschuldig Israël

Een tweede thema dat Grossman verschillende malen aanhaalt is de onschuld van Israël. Met betrekking tot de Palestijnse vluchtelingen legt de auteur sterke nadruk op de verantwoordelijkheid van de Arabische wereld. Volgens Grossman weigeren de Arabische landen hun verantwoordelijkheid op te nemen met betrekking tot het Palestijnse vluchtelingenprobleem, dat ze mede met Israël gecreëerd hebben. Grossman negeert de Israëlische verantwoordelijkheid daarmee niet, maar benadrukt het feit dat de Arabische landen evenzeer schuld treft. Een treffende passage is deze (Grossman, 2003):

De ellende van de vluchtelingen is niet alleen de verantwoordelijkheid van de Israëlische leiders. De leiders uit de Arabische wereld dragen net zo goed schuld. Tot op zeker hoogte hadden de rijke Arabische landen het dagelijkse leed van de vluchtelingen allang kunnen verlichten, maar ze gaven er de voorkeur aan om de ellende en het lijden in de naargeestige omgeving van de vluchtelingenkampen in stand te houden. (p. 64)

In een andere passage komt Israël slechts impliciet aan bod:

Maar er werden niet alleen heilige plaatsen en grondgebied aan Israël toegevoegd. Het land kreeg er ook een miljoen nieuwe inwoners bij. Voor een groot deel waren dat vluchtelingen die tijdens de oorlog uit 1948 uit Israël gevlucht waren. Dezen verbleven in kampen die door de Verenigde Naties waren opgezet. Al negentien jaar woonden ze daar in bouwvallige behuizingen en in beschamende armoede. Dit is voor een deel te wijten aan de Arabische landen – ook aan de rijkste –, die de wonden van de strijd vers, en daarmee de haat tegen Israël levend wilden houden. (p. 10)

Let hierbij op de passieve werkwoorden: land werd toegevoegd, Israël kreeg nieuwe inwoners. De vluchtelingen zijn niet verdreven maar gevlucht. De armoede van deze vluchtelingen is “deels” te wijten aan de Arabische wereld, maar Grossman meldt niet expliciet wie het andere deel van de verantwoordelijkheid moet opnemen. Grossman trekt dit thema nog door. Zo vertelt hij over de inwoners van Wadi Elfoekin die in 1972 de toelating kregen van het Israëlisch regime terug te keren naar hun dorp. Grossman schrijft: “In 1948 waren ze uit hun dorp *weggetrokken* en raakten ze ontworteld” en “Na de Onafhankelijkheidsoorlog van 1948 werden vanuit de wadi aanvallen gepleegd op Israëlische legerpatrouilles die langs de nabijgelegen grens reden, na enkele vergeldingsacties *werd* het dorp door de bewoners *verlaten*” (Grossman, 1988, p. 69). Men kan zich de vraag stellen: zijn deze mensen weggetrokken of weggejaagd? Verdoezelt Grossman hier niet zelf de situatie? Per slot van rekening meldt hij zelf dat de inwoners weggetrokken na *vergeldingacties*. Volledigheid gebiedt echter te zeggen dat Grossman zijn verhaal vervolgt met een kritiek op het Israëlische regime. Hij laat Wadha aan het woord,

een vrouw die als klein meisje Wadi Elfoekin verliet en nadien geregeld met haar vader naar het dorp terugkeerde om de landerijen te bewerken. Op zekere dag werd haar vader door Israëliëse soldaten gedood en werd ze zelf in de nek geschoten, schoten die ze wonderlijk overleefde. Grossman schrijft: “Ik dacht hoe ons altijd geleerd was dat wij Israëliërs nooit wrede kunnen zijn, dat we onze vijanden niet echt kunnen haten. De onschuld zelf zijn we. Toch komt iedere keer weer een lelijke daad aan het licht, verricht door mensen zoals wij, barmhartige mensen die nooit haten” (Grossman, 1993, p. 73). Grossman zou verhalen als die van Wadha kunnen weglaten in zijn boek, censureren, maar dat doet hij niet.

Hoewel Grossman Israël dus een deel van de schuld toeschijft, hamert hij er geregeld op dat het land niet de enige is die schuld draagt. Hetzelfde doet hij met betrekking tot de Zesdaagse Oorlog van 1967 die de bezetting als gevolg had. Dat die oorlog aan het Joodse volk opgedrongen werd, vermeldt Grossman herhaaldelijk in zijn werk. “Het verloop van die oorlog, die Israël werd opgedrongen, is genoegzaam bekend” (p. 10) lezen we in “Over de Grens”. In “Angst vreet de ziel op” schrijft hij: “De bezetting zelf was het gevolg van de oorlog die de Arabieren in 1967 tegen Israël begonnen” (p. 160) en “De drieëndertig jaar van Israëliëse repressie in de in 1967 veroverde gebieden (een verovering die, laten we dat niet vergeten, was uitgelokt door de tegen Israël gerichte vijandige acties van de Arabische landen) [...]” (2003, p. 181-182). De verantwoordelijkheid van de decennialange bezetting wordt hier als het ware doorgeschoven naar de Arabische landen, terwijl Israël zelf geen schuld treft.

Een ander feit waar de onschuld van Israël uit moet blijken is de herhaling van Grossman dat de bevolking geen idee had wat in de Bezette Gebieden onder de bezetting plaats vond. In het voorwoord van “Over de Grens” verklaart Grossman de stormwind die de publicatie van het boek in Israël veroorzaakte als volgt: “Het Israëliëse publiek heeft heftig gereageerd op het boek. De meeste lezers waren geschokt, hoofdzakelijk omdat ze zich nooit gerealiseerd hadden wat de bezetting betekende voor het dagelijks leven van de Palestijnen” (Grossman, 1988, p. 7). Zo ook met de verrassing van de eerste Intifada: Israël was blind en zag de opstand niet aankomen, het leger stond dan ook niet paraat om de massabetogingen en -opstanden de kop in te drukken. De Intifada brak inderdaad behoorlijk plots en onverwacht uit, maar negeren wat er gaande was in de Westelijke Jordaanoever lijkt verdacht veel op het “Wir haben es nicht gewußt” van na WOII: “Israël wist niet dat het een bezetter was, het zag zichzelf niet als onderdrukker en geloofde niet dat het hier om een volk ging” (Grossman, 1993, p. 269). In november 2000, de tweede Intifada was volop aan de gang, schrijft Grossman: “De meeste Israëliërs waren zich er helemaal niet van bewust hoe woedend de Palestijnen waren over de manier waarop het vredesproces werd uitgevoerd. Israël werd totaal overvallen door de golf van geweld die volgde” (Grossman, 2003, p. 99). Als Israël niet wist wat er gaande was in de

Bezette Gebieden en hoezeer de Palestijnen leden onder het bezettingsregime, dan kan het ook niet verantwoordelijk gesteld worden voor zijn daden, lijkt de logica.

Het is opvallend dat Grossman elementen van het *Arab intransigence* frame gebruikt, omdat zijn werk bijzonder goed paste in beide voorgaande frames en die juist hamerden op een poging tot neutraliteit en het conflict van beide kanten bekijken. De *feuding neighbors* en *dual liberation* frames lijken op het eerste zicht onverzoebaar met het *Arab intransigence* frame omdat dit laatste één partij (in casu de Arabische wereld) met de vinger wijst, maar Grossmans werk bewijst het tegendeel. Dit wijst erop dat Grossman, hoezeer hij ook probeert, niet los te maken is van zijn eigen familiegeschiedenis, zijn opvoeding en zijn omgeving. Bovenstaande uitspraken tekenen hem nog het meest van al als de Joodse Israëli die hij is.

2.2.5. Israeli Expansionism Frame

“... de vier weken dat ik in het *Land Ismaëls* rondgereisd had ...”
(Grossman, 1988, p. 92)

Het *Israeli expansionism* frame legt, net als het *Arab intransigence* frame, de schuld bij één van beide partijen, in casu Israël. Twee aspecten kunnen binnen dit frame naar voor geschoven worden: 1) de expansiedrang van de staat Israël waarvan de nederzettingen in de Bezette Gebieden de beste illustratie zijn en 2) indirect hiermee verbonden het bezettingsregime dat daarmee gepaard gaat. Deze thema's worden hieronder in deze volgorde besproken. Grossman klaagt namelijk beide feiten aan, waardoor zijn werk ook binnen dit frame gekaderd kan worden. Wat Israëls expansiedrang betreft, is Grossman ervan overtuigd dat het Joodse volk een legitieme claim kan maken op het land, maar dat de Palestijnen dat evenzeer kunnen. Zijn voorstel naar de toekomst is de oprichting van twee staten: een Joods-nationale naast een Palestijns-nationale staat (Grossman, 1993, p. 177). De nederzettingen, vaak opgericht uit godsdienstige overtuiging door Joods-extremisten, belemmeren het oprichten van een Palestijnse staat, hoewel de Palestijnse gebieden ook volgens de Hebreeuwse Bijbel het “Land Ismaëls”²³ zijn, een term waar ook Grossman naar verwijst in zijn werk. Inzake Israëls bezettingsregime is de stem van protest duidelijk aanwezig in Grossmans werk. In volgende analyse wordt Grossmans kritiek aan de hand van drie voorbeelden geïllustreerd.

²³ Ismaël, buitenechtelijke zoon van Abraham en Hagar, waaruit het Arabische volk ontsproot.

2.2.5.1. Grenzeloos Israël

Grossmans kritiek op Israëls expansiedrang blijkt duidelijk tijdens zijn ontmoeting met Menasje Ben-Ari, stichter van de Joodse nederzetting Kfar-Adoemim en lid van het secretariaat van Amana, de nederzettingsbeweging van Goesj Emoemim. Tijdens hun gesprek krijgt Grossman van hem te horen dat hij “in zijn dromen geen grenzen heeft: de Basan en Gilead en Horan en Moab, alles. Of ik dat voor mijn volk wil? Ja natuurlijk, wat dacht je! Let wel, ik zeg niet dat we het morgen moeten pakken.” Grossman is verwonderd: “Ik wil weten waarom Menasje (Moeni) Ben-Ari, een seculiere man, een Sabra²⁴ net als ik, in Jeruzalem geboren, waarom hij van de Horan²⁵ droomt” (Grossman, 1988, p. 99). Uit zijn vraag blijkt dat Grossman dat verlangen niet deelt. Hij maakt eerst de vergelijking “een Sabra net als ik” om vervolgens een vraag te stellen waar hij het antwoord niet op weet. Hierdoor neemt hij opnieuw afstand van de man, evenals van het verlangen de Horan aan Israël toe te voegen. Uit het ietwat agressieve antwoord van Ben-Ari blijkt dat ook hij de ondertoon van Grossman niet misbegrepen heeft: “Omdat ik daar recht op heb. [...] Die rechten moeten we opeisen. Ons recht op de Horan is twee generaties geleden door de Volkenbond erkend, geen tweeduizend jaar geleden! [...] Jericho, de Dode Zee, het is allemaal ons land, hoe kun je dat nou vragen?!” (Grossman, 1988, p. 99). Wanneer later in het pleidooi van Ben-Ari blijkt dat hij door de loop van de geschiedenis gedreven wordt om overal nederzettingen neer te planten, herhaalt Grossman zijn kritiek: “Vind je die historische rekeningen nou zo relevant, dat je er het heden voor in *gevaar* wilt brengen?” (Grossman, 1988, p. 101). Ook verder is die kritiek hoorbaar. In het verslag van een ontmoeting met Joël Bin-Noen, lid van de Goesj Emoemim en inwoner van de Joodse nederzetting Ofra, vertelt Grossman (1988) over de kloof die hij voelt tussen hemzelf en de aanhangers van Goesj Emoemim:

De kloof wordt ook zichtbaar wanneer Bin-Noen tegen me zegt dat we het ‘Groot Israël’ in zijn ogen nog niet bereikt hebben, omdat de Jordaan nog de grens vormt. Hij rekent er weliswaar niet op dat we de andere kant van de rivier in deze generatie nog zullen halen, maar hij voelt zich beslist ook met de Basan en de Gilead verbonden. Zulke uitspraken maken mij bang. Er was een tijd dat uitspraken over de terugkeer van joden naar Beet-El en Hebron een wereldvreemde hallucinatie leken. Intussen heeft de bittere ervaring ons geleerd dat je in het bijzondere Israëlische klimaat dergelijke slaapwandelaars en hun aanhangers serieus moet nemen. Voor deze mannen is de bijbel een soort plan de campagne. (p. 51-52)

Grossmans woordenschat wijst op de grote afstand tussen hem en Bin-Noen: “bang” (een woord dat hij in het vervolg van deze passage nogmaals herhaalt), “wereldvreemde hallucinatie”,

²⁴ Een Sabra is een Jood die in Israël geboren is.

²⁵ Gebied in Syrië, tussen Damascus en Dar’a aan de grens met Jordanië, ten oosten van de Golan.

“bittere”, “slaapwandelaars”, in een latere passage ook nog “meedogenloos” (twee maal) en de ironie die een seculiere Jood stopt in de idee de bijbel als “plan de campagne” te gebruiken. Verder op dezelfde bladzijde stelt Grossman tot drie maal toe de vraag “Wie zijn deze mensen?”. Eén van de antwoorden loopt over van ironie, een stijlfiguur dat Grossman geregeld aanwendt wanneer hij kritiek geeft:

Wie zijn het, die mensen die hun leven nuchter en verstandelijk op een onwerkelijke werkelijkheid kunnen aansturen? Die, als ze op een barrière stuiten die voor ieder ander onneembaar is, als het ware een andere hoedanigheid aannemen, een soort kruising tussen de messias en een verticaal opstijgend vliegtuig, die met behulp van een Uzi een soort ‘instant-vervoering’ ondergaan, in een hese apocalyptische trance raken, als geitebokken op de bergtoppen huppelen, extatische, belachelijke profetieën uitbraken en zo, met blinde vastberadenheid, met het wegcijferen van het ‘ik’ om de ziel te laten vollopen van het ‘wij’, omhoog stijgen, naar het volgende doel, en daarna weer naar het volgende, om bij dageraad weer op een andere bergtop, of het hartje van Hebron met rode ogen en nog steeds in een roes wakker te worden, ons met kinderlijke onschuld toe te knippen, dan provocerend, en uiteindelijk brutaal en arrogant?

Dat gaat mijn kleine verstand te boven. (p. 52-53)

Ook over de kwestie Ikrit en Bir’am, twee Arabische dorpen in Israël waar de mensen uit hun huizen gezet zijn, is Grossman niet mild. Hij beschrijft hoe de mensen “op *listige* wijze van hun dorp *berooft* waren” (Grossman, 1993, p. 187) en dat het “gewoon *gemeen*” (Grossman, 1993, p. 193) zou zijn om de mensen te verbieden terug te keren.

In Grossmans ogen komen de Bezette Gebieden de Palestijnen toe. Doorheen zijn hele werk merken we daarom zijn afkeer van de Joodse nederzettingen in de Westelijke Jordaanoever. Deze nederzettingen bemoeilijken de reeds complexe situatie nog verder en Grossman bekritiseert deze dan ook. Dit is een belangrijk thema dat we ook binnen het *Israeli expansionism* frame terugvinden.

2.2.5.2. *Repressie en onderdrukking*

De expansiedrang van de staat Israël gaat gepaard met de repressie die het land voert in de Bezette Gebieden. Grossmans werk lijkt bij momenten één grote aanklacht tegen de Israëlisch bezettingsregime. Wegens het veelvuldig materiaal in zijn werk, zal ik me in deze verhandeling beperken tot het vermelden van drie thema’s met telkens één voorbeeld: 1) het rechtstelsel, 2) toegang tot medische zorg en 3) het beleid met betrekking tot de Israëlische Arabieren.

Aanklacht tegen het misbruik van het rechtstelsel - Een Palestijn aanvaardde een beurs van de Fatah om Duits te gaan studeren in Duitsland. Bij zijn thuiskomst in de Bezette Gebieden wordt hij gearresteerd wegens banden met de Fatah en zit hij vierenvestig dagen in hechtenis. Bij het verslaan van het proces uit Grossman kritiek op de tolk van de verdachte, die verveeld met een vinger in zijn oor boort en “nog meer lichamelijke activiteiten onderneemt, die hier maar beter ongenoemd kunnen blijven” (Grossman, 1988, p. 81). Uit deze zinsnede blijkt maar al te duidelijk hoe Grossman over dit gedrag denkt. De rechter moet de tolk aanmanen om te blijven vertalen voor de familie van de verdachte, maar “langzaam geeft hij zich weer over aan de verslavende vergetelheid” (Grossman, 1988, p. 81). “De verdachte kan het geamuseerde gesprek noch het betoog van de aanklager volgen. Niemand legt hem wat uit. Hij verkeert in een raadselachtige nachtmerrie en weet niet hoe die zal aflopen” (Grossman, 1988, p. 82). Grossman klaagt het juridisch systeem aan door de duidelijke vergelijking met het Israëlijs systeem. In de ‘gebieden’ mag een verdachte 18 dagen zonder rechterlijk bevel vastgehouden worden, tegenover maximaal 48 uur in Israël. De politie moet een arrestant in Israël zo snel mogelijk zijn advocaat laten spreken, terwijl een gevangeniscommandant in de gebieden onder militair bestuur het bezoek van een advocaat aan een gedetineerde net zolang mag uitstellen als hem zint (Grossman, 1988, p. 83). Grossman kon de regeling van het systeem in de gebieden ook melden zonder daarbij de vergelijking te maken met het systeem binnen Israël, maar hij doet het toch. Hierdoor maakt hij een duidelijke aanklacht. Later schrijft hij: “*Kennelijk* is het onmogelijk de veiligheid en orde in deze gebieden te handhaven zonder tussenkomst van de militaire rechtbank. Maar er moet toch een manier gevonden worden om dit enorme aanrakingsvlak tussen Israëli’s en Palestijnen *respectabeler en draaglijker* te maken, om de haat te minimaliseren?” (Grossman, 1988, p. 84). Hij herhaalt voortdurend hoe de rechter blijft tobben (Grossman, 1988, p. 83-84) vooraleer tot een besluit te komen en laat hierdoor de lezer samen met de verdachte in langdurige spanning wachten op de uitspraak. Grossman begrijpt niet dat het zo lang moet duren, om een zaak die nochtans behoorlijk duidelijk is. De reden van het langdurig getob is het feit dat de verdachte al vierenvestig dagen vastgezet heeft. Hoe kan een rechtbank toegeven dat de beklaagde ten onrechte zo lang opgesloten zat, dat de bezetter zich vergist heeft? Daarom straffen ze hem voor vierenvestig dagen wegens het invoeren van geld in het gebied, een aanklacht waarvan voordien niet eens sprake was. Het uitroepingsteken dat Grossman hierbij in zijn tekst plaatst verraadt zijn eigen verbijstering: “Hier moet iets uitgelegd worden: na twee uur tobben heeft de rechter besloten de verdachte te veroordelen op grond van iets dat hem in de eerste plaats niet ten laste is gelegd!” (Grossman, 1988, p. 85). Deze uitspraak is in strijd (“volstrekt in strijd”, Grossman, 1988, p. 85) met de wet die stelt dat de verdediger gewaarschuwd moeten worden wanneer een nieuw feit aangevoerd wordt en bovendien altijd de gelegenheid moet krijgen zich tegen nieuwe feiten te verweren. De verdediger kreeg in dit geval geen uitstel en kon evenmin andere getuigen oproepen. De

verdachte heeft bovendien geen geld in het gebied gebracht. Hij heeft een beurs gekregen, geen geld; en dat was in Duitsland, niet in de bezette gebieden. “De rechtbank!” schrijft Grossman tot drie keer toe (Grossman, 1988, p. 85-86), duidelijk geschokt en teleurgesteld in het systeem. Dit is de paragraaf in het boek waar hij het duidelijkst het regime aanklaagt, de lezer voelt Grossmans verontwaardiging.

Aanklacht tegen de gebrekkige toegang tot medische zorg – Grossman vertelt over een hongerstaking in een gevangenis. Om de stakers niet te laten sterven, krijgen de gevangenen een ‘bestaansrantsoen’ op basis van melk verrijkt met vitaminen toegediend via een sonde in de maag. Een verpleegkundige heeft bij enkele hongerstakers het buisje met geweld ingebracht waardoor hij zich vergiste (“door zijn onkundigheid”, Grossman, 1988, p. 54): het buisje vond zijn weg naar de longen. Eén van de mannen werd door tussenkomst van zijn raadvrouw direct naar het ziekenhuis overgebracht, de andere twee pas de volgende ochtend. De een overleed in het ziekenhuis, de ander onderweg. De commissie die de hongerstakingen onderzocht deed de aanbeveling om de dood van de twee mannen in kwestie “als een betreurenwaardig ongeluk te beschouwen” (Grossman, 1988, p. 88). Niet zozeer hóe Grossman de gebeurtenis navertelt, wel het feit dát hij het meldt (het principe van selectie en constructie, cfr. supra: Van Gorp, 2006, p. 248) maakt zijn aanklacht hoorbaar.

Aanklacht op het beleid inzake de Israëlische Arabieren – “Vriend of Vijand” is volledig aan deze mensen gewijd. De oorspronkelijke titel van het boek verwijst – zoals reeds eerder vermeld – naar het koorddansen dat deze mensen elke dag moeten uitvoeren: “En zo staat elke Palestijnse koorddanser in Israël jarenlang stil op het koord, het ene been omhoog om nooit meer neergezet te worden. Hij kijkt vanuit zijn ooghoeken omlaag: vanuit het publiek stijgen steeds kreten van waarschuwing en woede op, joodse kreten, Arabische kreten. Eén verkeerde beweging en...” (Grossman, 1993, p. 253). Grossman eindigt zijn boek met een vijftwintigbladzijdige lange aanklacht tegen het Israëliësch beleid inzake de Arabieren in Israël. De aanklacht omvat de lage kwaliteit van het onderwijs, mede door de fysieke noden; de ondermaatse vertegenwoordiging van de Palestijnse Israëliërs binnen de verschillende ministeries; het nauwelijks verlenen van bouwvergunningen; en nog zoveel andere. Het voorbeeld dat ik hier wil aanhalen heeft betrekking op Grossmans verbijstering over de *aanwezige afwezigen*. Een afwezige is iemand die “na het aannemen van het ‘verdelingsplan’ door de Verenigde Naties in november 1947 burger was van een vijandige staat, of zich op vijandig grondgebied bevond, ofwel een Israëlische staatsburger die vóór 1 september 1948 uit zijn vaste woonplaats naar het buitenland vertrok, of naar ‘een plek in Palestina die op dat moment in handen was van troepen die de oprichting van de staat Israël wilden verhinderen, of na de oprichting van Israël tegen de staat vochten’. Zo iemand wordt beschouwd als *afwezig* en

zijn bezittingen en grond zijn eigendom geworden van de *beheerder van bezittingen van afwezigen*²⁶ (Grossman, 1993, p. 71-72). Tal van die afwezigen zijn echter *aanwezig*. Ze zijn hun grond en bezittingen kwijt maar ze leven in Israël en daardoor kregen zij de juridische status van “aanwezige afwezige”. Grossmans verbijstering krijgt in volgende passage vorm door de ironische ondertoon: “Ik kan het niet helpen: iedere keer als ik dit woordenpaar opschrijf hoor ik het verlekkeerde geknor van de ingewanden van de bureaucratie-moloch bij de eerste keer dat hij deze ambtelijke cocktail voorgeschoteld kreeg. Ik ben benieuwd wie de samenstelling bedacht heeft. Eén man alleen, of een hele groep witgepruikte heren die al beraadslagend en prevelend dit tweeëige onding uitkaktten?” (Grossman, 1993, p. 72). Grossman eindigt zijn verhaal over het aanwezige en afwezige dorp Ain Hoed als volgt: “Ik heb Israël gedurende enkele dagen met de ogen van de *aanwezige afwezigen* bekeken en ik besepte dat mijn barmhartige land, dat medicijnen en dekens stuurt aan iedere Koerdische vluchteling en iedere overlevende van een aardbeving in Cambodja, ook wel een stenen gezicht kan opzetten. Vanuit het ontkende Ain Hoed kon ik zien hoe het stenen masker in de loop der jaren steeds dikker wordt, steeds dieper reikt, hoe het de gedachten en de ziel omsluit, en ook de verkalkende taal – tot er uiteindelijk zulke taalstolsels ontstaan als de eerder genoemde ongelukkige woordsamenstelling²⁷ (Grossman, 1993, p. 87). Met deze passage wijst Grossman op de vermeende logica van de staat Israël die niets meer is dan pure hypocrisie. De tegenstelling tussen de Israëlische ontwikkelingssamenwerking en het bewind dat de staat in eigen land voert tart volgens Grossman werkelijk alle logica.

Deze drie voorbeelden illustreren Grossmans kritiek op het bezettingsregime. Samen met zijn afkeer van het nederzettingenbeleid zijn dit thema's die passen binnen het *Israeli expansionism* frame waardoor we kunnen concluderen dat ook dit frame in Grossmans werk terug te vinden is. Grossman maakt dus gebruik van elementen die passen binnen twee neutrale frames enerzijds (de *feuding neighbors* en *dual liberation* frames), maar ook van elementen die met de vinger wijzen naar één van beide partijen anderzijds (de *Arab intransigence* en *Israeli expansionism* frames). Hierdoor vormt zijn werk een complex geheel van pro- en contra-argumenten inzake het Israëlisch-Palestijns conflict.

²⁶ Cursief in origineel.

²⁷ Cursief in origineel.

2.2.6. Law and Order Frame

Een land dat in onzekerheid verkeert, verzint een nieuwe woordenschat. Israël is niet de eerste die dat doet. Maar wie aan taal veel waarde hecht, kan zich moeilijk neerleggen bij het geleidelijke bederf ervan.
(Grossman, 1988, p. 56)

De *law and order* en *injustice and defiance* frames zijn door Wolfsfeld opgesteld voor de berichtgeving met betrekking tot de eerste Intifada. Dat is een heel beperkt veld en ik wens de frames dan ook open te trekken tot de volledige periode die Grossman in zijn boeken beschrijft, omdat ik van mening ben dat beide frames op breder niveau toepasbaar zijn. Omdat deze frames slecht weinig voorkomen in Grossmans teksten, zal ik er echter kort over zijn.

Het *law and order* frame weerspiegelt het standpunt van het Israëlische regime dat op deze manier haar daden rechtvaardigt om de Palestijnse opstanden de kop in te drukken en zo de orde te bewaren. Dit frame wordt met andere woorden gehanteerd door de partij met de overmacht. Grossman maakt zelf geen gebruik van dit frame maar klaagt het daarentegen aan. In “Over de Grens” uit hij kritiek op de Israëlische “woordenwasserette” die “besmette woorden schoonwast” (Grossman, 1988, p. 56). De term is afkomstig van de schrijver-journalist Amos Elon. Grossman beschrijft hoe “langzaamaan zich hier een nieuwe taalsoort [ontwikkelt], met *getinte, verraderlijke* woorden, woorden die hun oorspronkelijke betekenis verloren hebben, woorden die er niet zijn om de werkelijkheid te beschrijven, maar om die juist te *verbergen*” (Grossman, 1988, p. 56). Zo wordt in Israël meer en meer gebruik gemaakt van de term “de gebieden” dan “de Bezette Gebieden”; Arabisch Oost-Jeruzalem is niet langer een kwestie van annexatie, maar wel een “verenigde stad”; “Arabieren demonstreren nooit, ze verstoren de orde; ze houden geen protesten, maar rellen van opgehitste massa’s”; “als er slachtoffers zijn gevallen, zeggen ze niet dat het Israëlische leger Arabische burgers heeft doodgeschoten, maar dat deze “gedood” zijn. [...] Soms is de formulering bijna pastoraal: ‘Bij een incident, waarbij twee Arabieren de dood vonden...’ Wat mooi toch: twee jonge mensen maken een avondwandeling, en wat vinden ze onderweg? Hun dood!” (Grossman, 1988, p. 57-58). Opnieuw het gebruik van ironie schetst Grossmans opinie over deze nieuwe woordenschat die het *law and order* frame zo mooi omschrijft. Grossman spot met de vernieuwde woordenschat die verantwoordelijkheid verbergt. Ironie kan gebruikt worden als vlucht, als ‘omgaan met de werkelijkheid’ enerzijds en als kritiek anderzijds. Grossman doet hier beide.

2.2.7. Injustice and Defiance Frame

Zaterdag is bij uitstek geschikt om je schuilkelder op te ruimen.

(Grossman, 2003, p. 134)

Het *injustice and defiance* frame vertolkt in tegenstelling tot het voorgaande frame de rol van de onderdrukte, de zwakkere. Het frame rechtvaardigt acties die tegen de bezetter gericht zijn, acties zoals zelfmoord- en bomaanslagen. Het is een frame dat uitersten raakt en net als bij voorgaand frame is dat de reden dat Grossman dit frame niet enkel opzij schuift maar ook onbewust bekritiseert. Zelfmoordaanslagen zijn acties die hij weigert goed te keuren, laat staan te begrijpen, zelfs in het licht van het onderdrukkende Israëlische regime. “De Palestijnen hanteerden in hun strijd soms verachtelijke en wrede methoden, maar gezien de manier waarop wij hen hebben behandeld hebben we niet het recht hun de les te lezen,” (Grossman, 2003, p. 22) was de mening van Grossman vóórdat de ettelijke zelfmoordaanslagen het land teisterden. Met het ‘succes’ van de vele aanslagen, herziet hij die mening: “Zonder Israëls medeverantwoordelijkheid voor de verslechtering van de verhoudingen te willen bagatelliseren en zonder het immense leed te willen ontkennen dat Israël de Palestijnen in vijfendertig jaar bezetting heeft aangedaan, ben ik nu de mening toegedaan dat het de Palestijnen zijn aan wie de huidige onduidbare escalatie van het conflict te wijten is. Ze is het gevolg van hun keuze het wapen van de zelfmoordaanslag tegen Israëlische burgers te gaan gebruiken” (Grossman, 2003, p. 160-161). Ik laat in twee fragmenten Grossman zelf aan het woord, om te beschrijven wat zijn mening is over dit *injustice and defiance* frame:

- “*Misselijk makende waanzin*. De moeder van de Hamasterrorist juicht van vreugde – haar zoon zal nu het paradijs binnengaan. Ze vindt het alleen jammer dat hij op deze manier is gestorven, dat wil zeggen ‘dat hij niet stierf zonder twintig Israëliërs met zich mee te nemen’.” (Grossman, 2003, p. 145)
- “Ik heb al zo veel artikelen geschreven op dit soort momenten, na aanslagen, voor aanslagen. Ik heb zo vaak geprobeerd het te begrijpen, te verklaren, de logica achter de daden van beide zijden te ontdekken. Maar in plaats van een lang artikel te schrijven zou ik nu het liefst een spuitbus met zwarte verf pakken en alle muren in Jeruzalem, Gaza en Ramallah onderspuiten met de leus: ‘Stop met moorden en ga praten, stelletje gekken!’.” (Grossman, 2003, p. 147)

We kunnen besluiten dat het *injustice and defiance* frame, dat de zelfmoordaanslagen deels goed praat door de schuld door te schuiven naar Israël, in Grossmans werk duidelijk opzij geschoven wordt.

3. Bespreking en conclusie

Uit voorgaande analyse kunnen we concluderen dat Grossman van drie frames geen gebruik maakt: het *strategic interests* frame van Gamson en de *law and order* en *injustice and defiance* frames van Wolfsfeld. In zijn werk bekritiseert Grossman deze frames net, wellicht onbewust. Aangaande het *strategic interests* frame merken we dat Grossman de internationale gemeenschap niet verwijt maar net oproept tot een grotere betrokkenheid. De frames van Wolfsfeld klaagt hij aan door het gebruik ervan door Israëlische en Palestijnse zijde te bekritisieren. Grossmans werk blijkt echter bijzonder goed te passen in volgende twee frames: enerzijds het *feuding neighbors* frame, anderzijds het *dual liberation* frame; beide zijn frames die Gamson ontleedde naar aanleiding van het Israëliisch-Palestijns conflict. Kenmerkend aan deze twee frames is de poging tot neutraliteit die aan de basis ligt. Het *feuding neighbors* frame legt nadruk op de verantwoordelijkheid van beide partijen voor de escalatie van het conflict. De verschillende vergeldingsacties werken het conflict in de hand. Deze vergeldingsacties omvatten zowel de vele zelfmoordaanslagen van Palestijnse kant, als de represaillemaatregelen van Israëlische kant. Ze veroorzaken een vicieuze cirkel van geweld waaraan niet meer te ontkomen valt. In voorgaande analyse zagen we dat Grossman dit als één van de belangrijkste oorzaken aanwijst voor het voortduren van het conflict. Het *dual liberation* frame verdedigt het recht van beide partijen op aanwezigheid in de regio. Het centrale probleem volgens Grossman is dat de Arabische wereld weigert het bestaansrecht van Israël te erkennen terwijl Israël het bestaande Palestijnse verlangen naar een eigen staat negeert. De enige oplossing naar de toekomst toe zou een evenwichtig compromis tussen Israël en de Palestijnen zijn waarin beide volkeren een eigen staat toegewezen krijgen, maar de vele kansen op een compromis werden in het verleden steeds verkeken. Grossman wijst dit falen aan als dé belangrijkste oorzaak van het voortduren van het conflict. In zijn werk raakt Grossman echter ook twee andere frames van Gamson aan. Zo wijst hij, door gebruik van elementen die goed passen binnen het *Israeli expansionism* frame, op het Israëlische aandeel in het conflict door de expansiedrang van het land en de manier waarop de bezetting uitgevoerd wordt aan te klagen in zijn werk. Opvallend is zijn gebruik van elementen uit het *Arab intransigence* frame. Zoals in mijn onderzoek in detail aangetoond, tekenen Grossmans boeken hem als de Joodse Israëli die hij is. Hij schetst zijn land als bijzonder kwetsbaar, terwijl het toch in drie oorlogen bijzonder sterk gebleken is; hij verontschuldigt zijn land voor de fouten die het maakte “uit onwetendheid”; en tekent de omringende Arabische landen als machtszuchtig, vijandig en gedreven door haat. Het discours dat Grossman voert is onlosmakelijk verbonden met zijn achtergrond en dat komt in zijn werk ook duidelijk tot uiting. In zijn *Rabin memorial speech* op 4 november 2006 zei Grossman: “I am totally secular and yet in my eyes the establishment and the very existence of the State of Israel is a miracle of sorts”

(Grossman, 2006). Ondanks het feit dat Grossman gedetermineerd is, poogt hij echter los te komen van die achtergrond en de visies die hem zijn aangeleerd te doorbreken. Dat is ongetwijfeld de rijkdom van deze auteur. Vanuit de media stijgen namelijk steeds luider de meest extremistische stemmen op, een proces dat zich vooral sinds 9/11 doorgezet heeft. Een voorbeeld hiervan grijpt Grossman zelf aan: “In Europese kranten lees ik steeds weer vijandige opmerkingen over Israël, tot en met beschuldigingen dat Israël verantwoordelijk zou zijn voor de benarde toestand waarin de wereld zich nu bevindt. Ik word woedend als ik zie hoe gretig sommige mensen Israël als zondebok aanwijzen. Alsof alleen Israël het eenvoudige, bijna het enige argument is dat het terrorisme en de haat rechtvaardigt waarvan het Westen nu het slachtoffer is” (Grossman, 2003, p. 136). Zo vaak wordt gefocust op racistische opmerkingen, anti-Palestijnse wetten en absurde, zionistische wensdromen die nog het best tot uiting komen in de talloze nederzettingen. Tussen al deze ongenueanceerde berichten is het soms moeilijk de waarheid te vinden. Vandaar mijn interesse voor David Grossman, die – daar pure objectiviteit onhaalbaar is – een eigen waarheid poneert maar toch *probeert* de beide kanten aan bod te laten komen. Grossman is een man die volop opteert voor de diverse grijstinten waar het eigenlijk om draait, liever dan mee te draaien in een wereld zonder nuance. Gemakkelijk is het niet zich volledig open te stellen. Grossmans werk heeft veel van hem gevergd: “Het is dan ook een bijzonder genoeg om mensen te ontmoeten die een grote onbekende voor je zijn, een verzegeld pakket dat ongewijfeld ook in vooroordelen, stereotypen en achterdocht gewikkeld is, en om dat pakket dan open te zien gaan, zich te zien ontvouwen in gezichten, stemmen, lichaamsbewegingen, zwakten, pijnen... Maar ik ontmoette tegelijk ook mezelf, en dat was niet altijd even prettig. Ik ontmoette de grenzen van mijn eigen verdraagzaamheid jegens het vreemde en het andere, ik ontmoette het zelfbedrog, de angsten die het beeld vertekenen en de verleiding om ‘wij’ te zeggen als het ondraaglijk is om toe te geven dat je ‘ik’ bedoelt” (Grossman, 1993, p. 270).

In mijn inleiding kwam volgende vraag aan bod: “Does the discursive practice conceal and strengthen unequal power relations in society or does it challenge power positions by representing reality and social relations in a new way?” (Jørgensen & Phillips, 2002, p.87). Het antwoord op deze vraag is ja. Omdat hij door zijn werk de machtsrelaties in Israël uitdaagt, door frames te gebruiken die het regime zelf niet dient, is deze auteur van niet te onderschatten belang. Grossman poogt de bevolking bewust te maken van de gevaren die de Israëliëse politiek met zich meebrengt. De uitspraak van Shamir die in de inleiding werd aangehaald wijst er volgens mij op dat de toenmalige premier zich ten zeerste bewust was van dit feit. Net daarom is belangrijk een auteur als Grossman ook vanuit politiek oogpunt te benaderen.

De sleutel tot succes van het fenomeen David Grossman is ongetwijfeld het feit dat hij een man is die niet in extremen vervalt. Hoe verleidelijk en makkelijk het ook is om een zondebok aan te duiden voor een recente geschiedenis van rampspoed en wanhoop, hij is en blijft een man met gevoel voor nuance. Grossman moet gewaardeerd worden om zijn poging tot “de ander van binnenuit te kennen”. Hoewel zelf heel duidelijk getekend als een Joodse Israëli, doet hij de moeite om de situatie van de Palestijnen te leren kennen en deze aan de bevolking bekend te maken. Daarom koos hij in zijn roman de kant van de onderdrukte.

Ik wil eindigen met deze quote van Wilson (2003), die Grossman bijzonder goed karakteriseert:

For the most part Grossman is tough and sympathetic both to his own camp and to that of the Palestinians, although, in the end, he holds the Palestinians marginally more responsible for “the current intolerable escalation” as “the outcome of their choice to use the weapon of suicide bombings against Israeli civilians.” [...] A little over a year ago, not long after the Park Hotel bombing and the Israeli retaliatory incursion into the West Bank, Grossman wrote, “Thoughts of peace, of mutual understanding, of coexistence between the two peoples now sound like the last signals of life from a ship that has already sunk.” It may be naïve to say so but if a culture's strength can be gauged from that of its writers, Israel's soul may not be as damaged as either Grossman or Shabtai believe it to be.

4. Referenties

- BAUER, G. & DE RIJK P. (2008, 23 mei). Schrijven op de frontlijn. *De Standaard*, p. L8-L9.
- BEER, F. (1996). Reviewed Work: "Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life" by Martha Nussbaum. *The American Political Science Review* 90(3), 636-637.
- BLOMMAERT, J. (2005). *Discourse: A Critical Introduction*. Cambridge: University Press.
- CHOMSKY, N. (1967). The Responsibility of Intellectuals. *The New York Review of Books* 8(3).
- DE GRAEF, O. (2007a). *Biografie van de heer David Grossman*.
- DE GRAEF, O. (2007b). *Laudatio voor de heer David Grossman*. Uitgesproken te Leuven op 2 februari 2007 door Professor dr. Ortwin De Graef, promotor.
- DEPREZ, A. (2008). *Internationale Conflictberichtgeving in de Vlaamse Geschreven Pers: een Longitudinale Framing- en Representatieanalyse van de Eerste en Tweede Intifada*. Proefschrift, Universiteit Gent.
- FOX, M. (1993). Politics and Literature: Chasing the "isms" from Children's Books. *The Reading Teacher* 46(8), 654-658.
- GAMSON, W.A. (1981). The Political Culture of Arab-Israeli Conflict, *CRSO Working Paper No. 251*.
- GAMSON, W.A. (1992). *Talking Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GEERTZ, C. (1988). *Works and Lives. The Anthropologist as Author*. Stanford: Stanford University Press.
- GROSSMAN, D. (1988). *Over de Grens: Zoeklicht op de Westelijke Jordaanoever*. Utrecht/Antwerpen: Veen.
- GROSSMAN, D. (1993). *Vriend of Vijand: over Joden en Arabieren in Israël*. Amsterdam: Contact.
- GROSSMAN, D. (1994). *De Glimlach van het Lam*. Amsterdam/Antwerpen: Contact.
- GROSSMAN, D. (2003). *Angst vreet de ziel op: Berichten uit een oorlog die niemand winnen kan*. Amsterdam: Cossee.
- GROSSMAN, D. (2006, 6 november). David Grossman's speech at the Rabin memorial. *Ha-aretz*.
- GROSSMAN, D. (2007). *De Ander van Binnenuit Kennen: Over de Ziel van het Schrijven*. Amsterdam: Cossee.
- GROSSMAN, D. (2008, 1 februari). De postduif van de holocaust. *De Standaard*, p.L8-L10.

- IVANIC, R. & CAMPS, D. (2001). I am how I sound: Voice as Self-Representation in L2 Writing. *Journal of Second Language Writing* 10(1), 3-33.
- JØRGENSEN, M. & PHILLIPS, L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage.
- LUSTICK, I.S. (1997). The Absence of Middle Eastern Great Powers: Political “Backwardness” in Historical Perspective. *International Organization* 51(4), 653-683.
- NOAKES, J.A. & WILKINS, K.G. (2002). Shifting frames of the Palestinian movement in US news. *Media, Culture & Society* 24, 649-671.
- OZ, A. (2007). *Hoe genees je een fanaticus?* Amsterdam: De Bezige Bij.
- PAPPAS, N. (1997). Fancy Justice: Martha Nussbaum on the political value of the novel. *Pacific Philosophical Quarterly* 78, 278-296.
- SCHLÖMER, F. (1993, 24 december). “Nee, nee, ik luister niet naar meneer Shamir”: David Grossman over Palestijnen, hun staat en zichzelf. *De Morgen*; p. 25.
- SCHAEVERS, M. (2007). *Gevallen torens: gesprekken bij de aanvang van de eenentwintigste eeuw*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- SORKIN, M. (2005, 11 juli). Reflections on the Body Politic: A Conversation with David Grossman. *The Nation*, p. 25-30.
- SOUEIF, A. (2004, 2 oktober). Israël bepaalt ons hele leven: Schrijven in Ramallah. *Trouw*.
- VAN GORP, B. (2006). Een constructivistische kijk op het concept framing. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 34(3), 246-256.
- VINCKEN, J. (2008). Met de tanden op elkaar geklemd, de pijn verbijtend: interview met Amos Oz, Israëlish auteur en nu ook UA-eredoctorant. *Dwars* 47.
- WILSON, J. (2003, 6 juli). Off The Road Map. *New York Times*.
- WOLFSFELD, G. (1997). *Media and Political Conflict: News from the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ik hoop dat we eindelijk wakker zullen worden en dat er een eind komt aan onze dwaaltocht door deze nachtmerrie die niemands droom is.

Sjana Tova, gelukkig nieuwjaar.

Uit "Wiens leven is het eigenlijk?", geschreven aan de vooravond van het Joodse nieuwjaar, september 1998.
(Grossman, 2003, p. 54)